

Лиг

ПСИХОЛОГІЯ

2'83

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

С. Гановски — председател

Членове:

Хр. Бонев, К. Василева, В. Вичев, Е. Генова, Ф. Генов, М. Драганов, З. Иванова, Г. Йолов, Д. Йорданов, И. Косев, Л. Мавлов, Г. Пирьов, Б. Първанов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. С. Гановски — главен редактор, чл.-кор. проф. Г. Пирьов — зам.-главен редактор, проф. д-р Ф. Генов — отг. секретар.

Членове: ст. н. с. А. Петков, ст. н. с. д-р | Кирил Златарев, | проф. Т. Трифонов, Кр. Крумов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“, тел. 86-51, в. 477. Дадена за набор на 7. III. 1983 г., подписана за печат на 25. IV. 1983 г.

ДП „Г. Димитров“ бул. „Ленин“ 117

ОРГАН НА ДРУЖЕСТВОТО НА
ПСИХОЛОЗИТЕ В БЪЛГАРИЯ
КОЛЕКТИВЕН ЧЛЕН НА СНР

2—1983
ГОДИНА XI

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Ф. ГЕНОВ — Развитие на социално-психологическата теория за трудовия колектив 66
Обща и социална психология
2. А. ПЕТКОВ — Психичната структура на личността и адаптационният процес 74
3. Ж. ГОЛОГАНОВ — Музикалността като комплексна способност 78
4. Н. ОГНЕНСКА — Музикалнодвигателните импровизации при учениците от I клас на ЕСПУ 85
5. В. МАНОЛОВА, В. БОЯНОВА — Психомоторно и музикално развитие у деца на 7—8-годишна възраст 91
Психологът в предприятието
6. В. РУСИНОВА — Относно новите документи за психологози предприятията 96
7. *** — Указания за осъществяване на дейността по прилагане на социологическите и психологическите знания в сферата на материалното производство 100
8. *** — Примерни функции и задачи на специалистите, отделите, звената, службите и направленията по социология и психология на труда 103
Методи
9. К. КОСТОВ — Базисни модели на въображението 109
История на психологията
10. Ст. ЛАЗАРОВ — Петко Русев и психологията на художественото творчество 114
Рецензии
11. Т. ТРИФОНОВ — Социалистическото съревнование през погледа на трудовия психолог 120
12. Г. ПИРЬОВ — Едно значително признание на българската психология 127

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian
Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

РАЗВИТИЕ НА СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ ЗА ТРУДОВИЯ КОЛЕКТИВ

ФИЛИП ГЕНОВ

Отново на всенародно обсъждане е поставен важен партиен документ — основни положения на партийната концепция за новия Кодекс на труда. На събрания, съвещания и в средствата за масова информация вече са направени хиляди предложения относно съдържанието на този най-важен документ за регулиране на трудовите отношения при социализма. В цялата страна се разгаря по същество една всенародна дискусия, провежда се всенародно запитване. В тях активно се включват и научни работници. От позициите на философията, правото, социологията, социалната психология и други се разкрива богатството на идеи и постановки на концепцията и в същото време се обогатява нейният научен арсенал.

В партийната концепция са заложени новите разработки и подходи на др. Тодор Живков след XII конгрес на БКП за по-нататъшното издигане ролята на труженика и трудовия колектив в изграждане на развитото социалистическо общество. На основата на марксистко-лениински анализ на социалните изменения в страната, на новите задачи, които следва да се решават, се концентрира вниманието на цялата общественост върху проблемите за издигане ролята на труженика не само като обект, но и като субект на социалното управление.

Новата социална среда, която се създава след XII конгрес на БКП, както и новите задачи, които той поставил, предявяват и нови, и то по-големи изисквания към личността на социалистическия труженик. Централният комитет на партията отново обръща внимание, че главното поле за реализация и по-нататъшно развитие на новия човек — това е трудът, организиран в социалистическия трудов колектив. Не е възможно да се издига ролята на труженика в обществото, без да се издига ролята на неговия трудов колектив. Затова в новия Кодекс на труда се предвижда в системата на трудовите отношения да се включи не само труженикът, но и трудовият колектив. Този партиен подход съответствува на потребностите на социалистическото обществено развитие. Той допринася за обогатяване съдържанието и формите на изява на трудовия колектив, за обогатяване на функциите му и за повишаване на неговата дееспособност.

В партийната концепция се съдържат не само идеи и постановки, които ще допринесат за усъвършенстване на практиката, но и обогатяват социално-психологическата теория за социалистическия трудов колектив. В статията се прави опит да се изяснят някои от важните социално-психологически проблеми в развитието на трудовия колектив в настоящия етап от нашето развитие в светлината на новите партийни постановки.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ОРГАНИЗАЦИЯ ЗА ТРУД И ТРУДОВ КОЛЕКТИВ

На първо място следва да се изясни общото и различното между предприятие, учреждение или друг вид социалистическа организация за труд и трудов колектив. В литературата липсва достатъчно ясно разграничение на тези две понятия. Още повече, че в буржоазната социология и социална психология не се говори за трудов колектив.

Стопанската или друга нестопанска организация или тяхно поделение — бригада, цех, отдел и т.н., представлява обединение на хора за труд, които с помощта на определени средства и съответна организация на тяхната дейност произвеждат необходими за обществото материални или духовни ценности или извършват необходими услуги. Организацията за труд, била тя буржоазна или социалистическа, изисква да се регламентират отношенията „човек-техника“, „човек-човек“ или „техника-техника“. Това се осъществява в съответните организационно-трудови структури. Главните им компоненти са хората, техниката, предметите и продуктите на труда. По своята същност те са социотехнически или организационно-технически системи. Тези организации за труд са юридически личности. Те раполагат с техника, средства, материали и хора. Без който и да е от посочените компоненти не може да има трудова организация. Техните права и задължения са регламентирани в съответни нормативни държавни актове.

Към трудовия колектив се отнасят само хората, които са обединени за труд в съответната трудова организация. За тях по-точно се отнася квалификацията като социална организация.

Главната, определяща цел на трудовата организация, е производството на определени ценности или извършване на необходими услуги в полза на обществото. Тя е и главна определяща цел и на нейния трудов колектив. Той съставлява и главното социално съдържание на тази организация. Трудовият колектив е обединение на хора за съвместен труд за достигане на обща и обществено значима цел, разпределение на работата между отделните трудови звена и отделни труженици при наличие на сътрудничество, взаимопомощ и другарски взаимоотношения, дисциплина и самодисциплина и съответна иерархическа структура.

Както при капитализма, така и при социализма се изграждат организации за труд и в тях труженикът има определящо значение. Разликата е в това, че в условията на социализма това социално образование в рамките на съответната организация има не само „чисто изпълнителска производствено-стопанска дейност“, но се явява и орган за нейното управление. В условията на социализма трудовият колектив е основно социално звено и на политическата система.

Решенията на трудовия колектив по редица въпроси обвързват съответната трудова организация. „По такъв начин — се казва в концепцията волята на трудовия колектив става воля на самата организация“ (стр. 47).

Даването на ръководни функции на трудовия колектив върху трудовата организация не намалява, а повишава способността ѝ за регулация и саморегулация. Намерена е формата за по-пълното съчетаване на колективния с общонародния интерес. Това от своя страна осигурява по-добри условия за разгръщане на индивидуалната и колективната трудова активност, от което зависи по-успешното достигане на целите на трудовата организация.

„Правата и задълженията на социалистическата организация — се посочва в концепцията — са изцяло регламентирани от нормативните актове и, разбира се, се отнасят и за трудовия колектив. Освен тях, трудовият колектив има права и задължения, произтичащи и от социалнополитическите отношения, от нравствените норми, от грижите за съдбата на всеки негов член. Тези права и задължения са по-богати, с по-голямо обществено звучение, но са и по-трудни за правна регламентация“ (стр. 48).

От изясняване взаимоотношенията между трудовия колектив и държав-

ната, кооперативната или обществена организация за труд зависи и успешното съчетаване на демократизма с централизма при нейното управление. От една страна, трудовият колектив като част от трудовата организация, има същата цел и затова доброволно, съзнателно и дисциплинирано работи за нейното постигане. Той не може да избира какво и колко да произвежда. Това се определя от съответните държавни организации в зависимост от потребностите и възможностите на обществото. Затова държавният план е план — закон не само за трудовата организация, но и за нейния колектив. Свободата, самостоятелността, инициативата и творчеството на колектива се изявяват в разкриване на допълнителните резерви за изработване на настъпен план. Чрез него се осигурява по-високо материално възнаграждение, създават се условия за по-голяма творческа или изпълнителска реализация. Осигуряват се повече социални придобивки. Чрез настъпния план се разширяват възможностите за физическо и духовно възпроизвъдство на силите и способностите на трудовия колектив. На него се възлага задачата за усъвършенстване на организацията на труда. По такъв начин в ръцете му се дава лост за саморегулация и саморазвитие.

От друга страна, трудовият колектив има решаваща дума по въпросите на оценката на труда на своите членове, по разпределение на социалните придобивки, възнаграждението, материалните и духовните стимули, охраната и безопасността на труда и т.н.

В новия Кодекс на труда законодателно ще се уредят взаимоотношенията между трудовия колектив и неговата организация за труд, като се регламентират правата и задълженията на колектива.

ТРУДОВИЯТ КОЛЕКТИВ — СТОПАНИН НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА СОБСТВЕНОСТ

Както частната собственост е основа на буржоазния строй, така и обществената собственост е основа на социалистическия строй. Частната собственост се брани не само от държавния апарат, не само от всеки собственик или наети от него хора, но и от всички буржоазни правни, административни, нравствени и други норми и ценности.

Преходът от частната към обществената собственост е не само политически, икономически или правен процес, но той е и психологически. Ю. А. Андропов посочва: „Историческият опит на реалния социализъм показва, че превръщането на „моето“, частносъбственническото, в „наше“, в общо, не е проста работа. Обратът в отношенията на собствеността съвсем не се свежда до еднократно действие, в резултат на което основните средства за производство стават общонародно достояние. До получини право на стопанин и да станеш стопанин — истински, умен, усърден — съвсем не е едно и също. Народът, извършил социалистическата революция, ще трябва още дълго да осъзнава новото си положение на върховен и единствен собственик на цялото обществено богатство — ще трябва да го осъзнава и икономически, и политически, и ако искате, психологически, като изработва колективистично съзнание и поведение“ (стр. 4, в. Раб. дело, бр. 55, 1983 г.).

В концепцията също се посочва, че „Някои членове на трудовия колектив не могат да осъзнайат, че освен обществена, социалистическата собственост е и тяхна“ (стр. 61). Механизмите на разпределението все още не са тясно обвързани с личния принос на всеки един за опазване и умножаване на обществената собственост. Концепцията предвижда да се напише в новия кодекс, че „основно задължение на всеки трудов колектив е да опазва и увеличава

ва социалистическата собственост, предоставена му за стопанисване“ (стр. 60—61).

Тази нова функция на трудовия колектив — функцията на стопанин, изисква съществени изменения в съдържанието и формите на останалите му функции — възпитателна, защитна, социално-битова, обществено-политическа, саморегулативна, комуникативна и трудова. В него следва да се изградят и да действуват в една насока както икономически, така и административно-правни, нравствени, политически, идеологически и психологически механизми за формиране у трудовия колектив на качества на социалистически стопанин. От друга страна, той трябва да се превърне в школа за възпитаване у тружениците на качества и умения за социалистическо стопанисване.

Изследването на процесите на преустройството на психиката на много труженици, които до голяма степен са се чувствували отчуждени от обществената собственост и тяхното активно съпричастие не само в увеличаване, но и в нейното най-целесъобразно използване и опазване, е важна задача пред психолозите. Необходимо е да се помогне на трудовите колективи да се формира у тях такава социална атмосфера, да се включват в действие такива социални и психически механизми, които да създават защитна психическа преграда срещу разхитителите на социалистическата собственост, а така също срещу тези, които не я използват най-целесъобразно в съответствие с обществените интереси.

РЪКОВОДИТЕЛЯТ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА ЗА ТРУД — РЪКОВОДИТЕЛ И НА НЕЙНИЯ ТРУДОВ КОЛЕКТИВ

В литературата твърде често ръководителят и колективът се противопоставят или се разглеждат отделно, т.е. извън колектива. В концепцията се дава отговор на този въпрос. „Като приемаме, че трудовият колектив е стопанин на социалистическата собственост — пише др. Тодор Живков, — с това ни най-малко не отричаме ролята на ръководителя. Той е ръководител не само на организацията или на нейните поделения, но и на трудовия колектив. Властва на ръководителя няма за цел да ограничи правата на трудовия колектив. Тя се упражнява по пълномощие на народа и е потвърдена от самия трудов колектив“ (стр. 51).

По своята същност ръководителят е представител на висшестоящата организация в трудовия колектив и на колектива пред нея. Независимо от единопосочността на интересите на държавата и нейните трудови организации с тези на трудовите колективи и тружениците, все пак институцията, която засега главно защища държавните интереси и която взема активно участие при тяхното съчетаване, е ръководството на съответната трудова организация. Както то, така и ръководителят имат определени права, които са им предоставени от висшестоящата организация не само да стопанисват социалистическа собственост, но и да я пазят, да се грижат и отговарят за нейното умножаване и да я бранят като своя. Ако те не правят това, то тогава висшестоящата организация е тази, която може и следва да ги лиши от дадените им право-мощия. Ръководителят на организацията носи стопанска, политическа, административна и финансова отговорност за неизпълнение на възложените му задачи, за неопазване на социалистическата собственост. Той, неговите помощници и други служители са пазителите на обществената собственост. Те са защитници на интересите на държавата, а при социализма това значи и на интересите на народа. При недобросъвестно изпълнение на техните задължения от тях следва да се търси не само финансова, административна и

политическа, но и съдебна отговорност. Разбира се, ръководителят най-добре може да изпълни своите задължения като стопанин, когато в своята дейност се опира на трудовия колектив.

Ръководителят е не само представител на своето предприятие или учреждение или тяхно поделение пред висшестоящите органи и организации, но и на хората, с които работи. Те са най-ценната част от трудовата организация. Затова техните проблеми са и негови проблеми. Трудовата организация е създадена, за да се осигурят по-добри условия за задоволяване потребностите за развитие и реализиране способностите на хората. Грижата за изпълнение на държавните задачи не изключва, а предполага и грижа за самия труженик. Без тях ръководителят на предприятието не само нищо не може да направи, но не е и ръководител.

Възможен ли е колектив без ръководител? Ясно, че не. Главният организатор на дейността на трудовия колектив е неговият ръководител. Не е възможно да се издигне ролята на колектива, без да се повишава подготовката, без да се издига ролята на неговия ръководител. Затова ще бъде целесъобразнов новия Кодекс на труда, наред с изискванията, които се предявяват към труженика и колектива като цяло, изисквания да се предявяват и към прекия ръководител.

Формирането на бригади от нов тип изисква и формирането на преки ръководители от нов тип. Задача пред психологията на управлението е да изясни оптималната структура от качества, които следва да притежават не само преките ръководители на бригадите от нов тип, но и на тези от останалите първични трудови колективи. Техните качества трябва да се приведат в съответствие и с новите изисквания, които ще се предявяват към тях в новия Кодекс на труда.

УСЪВЪРШЕНСТВУВАНЕ ОБЩЕСТВЕНАТА СТРУКТУРА НА ТРУДОВИЯ КОЛЕКТИВ

Наред с трудовата структура в трудовия колектив, има и обществена структура. Тя се обуславя от наличието и дейността на обществените организации — партийната, профсъюзната, комсомолската и други. По-нататъшното издигане ролята на трудовия колектив, а това означава и по-нататъшното му усъвършенствуване е немислимо без по-нататъшното издигане ролята на първичната партийна организация и на профорганизацията. Дванадесетият конгрес на БКП определи ППО като представител на партията в трудовия колектив и на трудовия колектив в партията. Тя е неговото политическо ядро. От дейността на ППО в най-висока степен зависи как трудовият колектив ще се развива, как ще изпълни своите социални функции. Чрез партийната дейност тя формира в колектива партийна среда, тя се явява не само ядро на социалната микросреда, но и съдействува за нейната оптимална структура и повишава ефективността ѝ на въздействие върху членовете на трудовия колектив. Тя е политически регулатор на развитието и на самия колектив.

Необходимо е тази конгресна постановка за ролята на ППО в живота на трудовия колектив да намери място в новия Кодекс на труда.

В партийната концепция е отделено значително място на дейността на профорганизацията в живота на трудовия колектив. Независимо, че в някои предприятия и учреждения численият състав на профорганизацията се по-

крива с броя на членовете на колектива, те са две различни социални организации. Трудовият колектив е обединение за труд, а профорганизацията е преди всичко доброволно обединение за защита на професионалните интереси на трудещите се. В концепцията е отредено важно място на профорганизацията като обществена сила в планирането и управлението, в подобряването и повишаването ефективността на труда, в усъвършенстването на организациите на труда, така също в разгръщането на социалната активност и творчество на работниците и служителите. Чрез многостранната дейност на профорганизацията в най-голяма степен се защищават интересите на трудовия колектив. Посредством своята профорганизация трудовият колектив участвува наравно с ръководството на трудовата организация при съставянето на единните планове за обществено-икономическо развитие и управлението на народното стопанство.

Нещо повече, чрез профсъюзните органи и организации членовете на трудовия колектив изказват мнения по кандидатурите за ръководни длъжности в съответните трудови организации. Засилване ролята на профсъюзните организации в управлението на предприятията и ръководството на трудовите колективи се явява обществена гаранция за по-нататъшната демократизация на трудовите отношения. Профсъюзната организация е призвана да изпълни ролята си на обществен гарант за приложение на трудовото законодателство. От нея се изиска да бъде организатор на почивката и отдиха на трудещите се, на бита им по месторабота и по местоживееще.

Зашитната функция на трудовия колектив, осъществявана предимно чрез неговата профорганизация, получи ново измерение в партийната концепция. Профсъюзната организация следва да поеме „по-активно защитата не само на отделния трудещ се, но и на целия трудов колектив, да го защищава както от недобросъвестните негови членове, така и от бюрократичните извращения и нарушения на неговите интереси“ (стр. 107). За първи път се повдига въпроса за защита интересите на трудовия колектив. Обикновено се изтъкващие необходимостта от защита на интересите на отделните труженици. Трудовият колектив се въздига не само като субект, но и като обект, за който неговата профорганизация трябва да се грижи. Още повече, че се поставя въпросът за неговата защита не само от бюрократични извращения от страна на различни длъжностни лица както от съответната организация за труд, така и от други учреждения и организации, но и от „недобросъвестни негови членове“. Тази постановка обогатява защитната функция на трудовия колектив и на неговата профсъюзна организация. Увеличават се възможностите за оптимална саморегулация не само на трудовите, но и на останалите социални отношения. Чрез развитие на обществената структура на трудовия колектив, а това означава чрез по-нататъшно издигане ролята на първичната партийна и първичната профсъюзна организация се повишават неговите възможности за саморегулация и саморазвитие. От профсъюзната организация се изиска да се яви обществен гарант за усъвършенстване на социалистическата организация на труда, за разпространение на членния опит, за укрепване на трудовата дисциплина, да се изявява като обществен контролор при определяне на трудовото възнаграждение и да спомага за социалната адаптация на кадрите.

На много по-висока степен следва да се издигне нейната идеологическа и възпитателна работа. Формирането у работниците и служителите на социалистическа съзнателност, възпитаването им като колективисти и като стопани на социалистическата собственост допринася за подобряване на ка-

чествения състав на трудовия колектив. По такъв начин профсъюзната организация съдействува за издигане на по-висока степен развитието и усъвършенствуването на своя колектив и привеждането му в съответствие с днешните и утрешните изисквания на общественото развитие.

Наред със специфично идеологическата, възпитателната и останалата многостранна дейност, профсъюзната организация трябва да съдействува да се формира в колектива атмосфера на обществена нетърпимост към изпълнителни, ръководители и отделни колективи, чието поведение и дейност е в разрез със социалистическите закони, наредби, норми и правила. Социалната активност на трудовия колектив е в най-голяма зависимост и от профсъюзната му активност. Партията предоставя на профорганизацията да се изявява като обществен гарант за правилното изграждане, функциониране и развитие на социалистическия трудов колектив.

Особено голяма е неговата роля за организацията на живота на колектива в извънработното време. Разкриване особеностите на социалната психика на профсъюзната организация, като важна обществена сила във формиране на социалистическата психика на трудовия колектив, е широко поле за действие пред социалните психолози.

ТРУДОВИЯТ КОЛЕКТИВ — ФАКТОР ЗА РАЗВИТИЕ И НА СЕЛИЩНАТА СИСТЕМА

Нарастването на ролята на трудовия колектив в условията на строителството, на социалистическото общество е свързано и със засилване участието му в организацията и управлението на производството и възпитанието на неговите членове, но и със засилване въздействието му върху някои трудови, ученически, войнски и други колективи и организации по местоживееще. Стапало е практика трудови колективи от предприятия и учреждения да поемат шефство на трудови колективи от селското стопанство, от училищата или на отделни селища. Уреждат се взаимни чествувания, провеждат се срещи, подпомагат ги при създаване на материална база за спорт и художествена самодейност. Бригадните колективи, работещи под девиза „Героят е винаги в строя“, имат общи патрони с ученически колективи. Те провеждат общи мероприятия, посветени на своя патрон. По такъв начин бригадният колектив съдействува за класовото и патриотичното възпитание на децата и младежите.

Редица трудови колективи подпомагат органите на властта в решаването на различни социално-битови проблеми по местоживеене и т.н. По такъв начин трудовият колектив се превръща и във фактор за обществено възпитание, за укрепване морално-политическото единство на народа, за взаимно стимулиране социалната активност и други народополезни дела. Затова съвсем основателно в концепцията се обръща внимание, че е „назряла необходимостта да се засилят социалните функции на трудовия колектив не само спрямо неговите членове и социалистическата организация, но и по отношение на съответната селищна система“ (стр. 67).

Основните положения на партийната концепция за нов Кодекс на труда поставят пред психологите и в частност пред тези от социалната психология, психологията на управлението и психологията на труда нови задачи за изследване и разработка. Обект на психологически изследвания трябва да станат новите социални взаимодействия, които ще се реализират вследствие новите социални роли на работниците и служителите и техните трудови колективи в трудовите отношения. На преден план следва да се поставят изследванията върху конфликтите между старите нагласи на личността и ко-

лектива. Необходимо е да се изследват процесите на мотивацията за труд в новите условия. Голяма актуалност придават проблемите за формиране на оптимална психическа нагласа за опазване на социалистическата собственост и други.

DEVELOPMENT OF THE SOCIAL-PSYCHOLOGICAL THEORY OF LABOUR COLLECTIVE

Ph. Genov

The paper represents an attempt to draw to the foreground the new positions, comprised in the main ideas of the party conception for new code of labour, which enrich the social-psychological theory of labour collective. The difference between organization of labour and labour collective is considered, as well as the particular place of the head of the organization as a leader of labour collective, the social structure of labour collective, its new functions as host of the social property and its role and place in the settlement system. Concrete additional items are proposed to be included in the new code of labour and some urgent tasks for investigation by the psychologists are pointed out.

ОБЩА И СОЦИАЛНА ПСИХОЛОГИЯ

ПСИХИЧНАТА СТРУКТУРА НА ЛИЧНОСТТА И АДАПТАЦИОННИЯТ ПРОЦЕС

АСЕН ПЕТКОВ

При изследването на психичната адаптация на човека трябва да се има пред вид, че в нея участвуват две страни. Едната страна е състоянието на обществото като цяло, обкръжаващата личността макро- и микросреда. Другата страна е личността с нейната укрепната вътрешна психична структура, чрез която тя се приспособява към непосредствено обкръжаващата я социална среда.

Жизненият смисъл на психичната адаптация, нейната същност се състои в изграждането на такава психична структура на личността, която да отразява структурата на обществото (на макро-микросредата), в която личността живее и действува и чрез която тя се адаптира към външната среда. Това нарица израз в такава дейност на личността, която е адекватна на изискванията на външната среда.

Дейността на личността е външно обективно детерминирана от характера и структурата на обществото чрез изискванията, които то предявява към личността. Тези изисквания произтичат от интересите на обществото и са необходими за неговото съхранение и прогресивно развитие.

Изискванията на обществото проникват по своеобразен път в съзнанието на личността. Основният фактор е ролевата функция на личността, която зависи от нейното обективно място в системата на достъпните ѝ обществени отношения. Принадлежността на личността към дадена група или общество определят ролите, в които се фиксираят нейните права и задължения по отношение на обществото. Според И. Кон „под социална роля се разбира функция, нормативно определен начин на поведение, очакван от всеки заемащ дадена позиция... Тези очаквания, определящи общите контури на социалната роля, не зависят от съзнанието и поведението на конкретния индивид; те му се дават като нещо външно, повече или по-малко задължително: техният субект е не индивидът, а обществото или някаква определена социална група“¹. Това определя мястото на личността, нейния обществен статус, който ни разкрива зависимостта ѝ от цялата система на обществени отношения, в които тя се намира.

Тази външна обективна структура, както вече сме посочвали, по своеобразен начин се пречупва във вътрешна психична структура. Последната става важен фактор в отношенията между изискванията на външната среда и дейността на човека. Тя опосредствува външната детерминация на човешката дейност и лежи в основата на вътрешната психична регулация (мотивационна) дейност на човека.

Същевременно психичната структура не е механична проекция, огледало отражение на външната ситуация. Тя е относително самостоятелна цялостна система и в своята дейност е подчинена на принципите и законите, които управляват системите.

¹ И. С. Кон. Социология личности. Изд. Мысл, М., 197, с. 23.

Човек, както знаем, е и биологична, и физиологична, и социална система. Това са системи при човека на различен уровень и субординация. Неговото нормално функциониране зависи от състоянието на посочените системи. От друга страна, психичната система е най-висша система. Тя е функция на най-висшия интегриращ човешкия организъм орган — централната нервна система. Психичната структура, благодарение на отразителния си характер, осигурява най-съвършено приспособяване на човека към външната среда. Това става по много специфичен и своеобразен начин. То не е резултат на морфологични изменения, нито на изменения в нервно-физиологическата конституция на човека, а чрез изграждането на съответна психична структура на индивида като своеобразно отражение на структурата на външната среда и чрез образуването на различни психични функционални системи, регулиращи неговата дейност.

При психичната система, както и при всяка система, трябва да се разкрие „системообразуващият фактор“, да се посочи критерият, по силата на който отделните компоненти са събрани, организирани. Такъв системообразуващ фактор в нашия случай е външната система, обкръжаващата личността социална среда.

Психичното, както знаем, е отражение, познание на външната среда. По силата на това то е образ, неговото съдържание идва от съдържанието на външната среда. Психичното като отражение именно придобива жизнен смисъл и значение на регулятор на дейността на човека. Тая дейност има предметен характер. Тя внася изменения във външната среда по посока на целите, които си поставя човек. Това може да се постигне само когато психичното отразява правилно причинно-следствените връзки и отношения на предметната среда, в която протича дейността на човека, защото самата дейност в своята обективно-операционна страна се включва в тази система на причинно-следствени връзки и отношения. Без това е невъзможна каквато и да била предметна дейност на човека. Психичното трябва да отразява не само отделните качества и свойства на предметната среда, но и техните причинно-следствени връзки и отношения, и най-важното, системата, в която те се намират. Без това дейността на човека не би имала адекватен на изискванията на външната среда характер и не би могла да се включи като обективен и необходим момент във всеобщата връзка и взаимодействие на предметите и явленията от действителността.

Предметите и явленията от външния свят имат свои, независими от човека, обективни свойства. Те се намират в определено отношение в различните системи (природна, биологична, социална). Предметите, интегрирани в дадена система, проявяват такива свойства, които се разкриват в отношението им към останалите компоненти на системата, в зависимост от тяхното място и значение във функционирането на системата. Това са системните свойства.

Човек е част от всеобщата система на действителността. Той влиза в определени отношения с различните нейни компоненти. В този случай се разкриват системните качества на предметите и явленията от действителността към човека като компонент от общата система. Човек, за да измени предметите и явленията по посока на целите, които си поставя, трябва да познава всички тези свойства, включително и системните им свойства, т.е. онези свойства, които се разкриват в отношенията им в различните системи, а така също и във всеобщата система, в която влиза човек като нейна съставка.

Вътрешната психична структура е отражение на обективната система, в която се намират предметите и явленията, на техните не само причинно-следствени, но и системни отношения. Наличието на системни отношения като фактор в изграждането на вътрешната система експериментално разкрива И. Павлов при изграждането на динамичния стереотип.

„Върху големите полукулъба — пише И. Павлов — както от външната, така и от вътрешната среда на организма непрекъснато падат безбройни дразнения с различно качество и интензивност. Едни от тях само се изследват (ориентировъчен рефлекс), другите вече имат разнообразно безусловно и условно въздействие. Всичко това се среща, сблъска се, взаимодействува и трябва в края на краищата да се систематизира, да се уравновеси, така да се каже, да завърши с динамичен стереотип.“¹

И. Павлов и неговите сътрудници изследват тази дейност на мозъчната кора на основата на системата от условни връзки, предимно хранителни, като експериментират с кучета.

Когато външните дразнители се прилагат при едни и същи промеждутъци от време, при това в строго определен ред при „външен стереотип“, както се изразява Павлов, в резултат се получава динамичен стереотип, т.е. съгласувана, уравновесена система на вътрешни връзки, Павлов посочва, че установяването на стереотипност на процесите в кората може ясно да се види и в отсъствие на самите съставящи го реални дразнители. „Ето, това е интересен опит — пише И. Павлов, — ако ние имаме у животните изработени условни рефлекси, положителни, с различна интензивност, и отрицателни, прилагани при разни промеждутъци помежду и винаги в определен порядък, а след това в един от опитите прилагаме само един от положителните (по-добре от слабите), то се получава следното. Тоя дразнител в течение на целия опит дава същите колебания в своя ефект, който представя цялата система от различни дразнители. Старият стереотип се държи известно време, а след това отстъпва място на новия, т.е. при повторене на единия дразнител се получава накрая еднообразен ефект“.²

Очевидно тук условен дразнител се явява не качеството на дразнителя, защото неговият ефект зависи от мястото на неговото прилагане. Така например ефектът на даден положителен дразнител на мястото на отрицателния дава положителна реакция. Значи освен качеството на дразнителя като определящ фактор на ефекта, влиза в действие и друг фактор (дразнител), от и о ш е н и е т о, редът, в който са действували комплексните дразнители. Това е основен принцип в дейността на кората — да подрежда, да систематизира въздействията от външната среда, като отразява онът порядък и система на отношения, в които са въздействували дразнителите.

В нашия случай това значи, че човек отразява не само обективния порядък на въздействието на предметите и явленията от външната физическа и вътрешна среда на организма в техните причинно-следствени връзки, но и в онази последователност и отношения, в които те въздействуват върху неговото съзнание. Тук под отношения разбираме, от една страна, системните качества на предметите и явленията, от друга — тяхното отношение към човека като система. Това определя и мястото и ролята на миналия опит (възпитанието) във формирането на психичния облик на личността, на психичната структура.

Следователно вътрешната психична система не е никаква спонтанна,

¹И. П. Павлов. Полное собрание трудов, т. III, 1949, Изд. АН СССР, М—Л, с. 496.

²И. П. Павлов. Цит. пр., с. 498.

субстанционална способност на съзнанието, а е своеобразно отражение на обективните отношения, в които се намират предметите и явленията във външната среда като система. Вътрешната система благодарение на това отразява и онай последователност, в която те действуват върху физиката. Електроенцефалографни изследвания на А. Д. Семенко разкриват създаването на стереотипно състояние на мозъка, при което той на основата на миналия опит реагира не на отделните качества на комплексните дразнители, а на тяхното отношение. „Същите тези експерименти — сочи П. Анохин — показват, че мозъкът може на основата на придобития опит да създава цякои цялостни състояния, обединяващи дразнителите от целия експериментален ден и разкриващи се независимо от реалната експериментална обстановка“.¹

Всичко това потвърждава нашето съхващане, че системообразуващият фактор при изграждането на вътрешната психична структура на личността е външната среда.

PSYCHIC STRUCTURE OF PERSONALITY AND THE PROCESS OF ADAPTATION

A. Petkov

Personality adapts to social environment by means of the formation of a psychic structure adequate to the environmental requirements. The inner psychic structure represents a reverberation of the external system, which is surrounding personality and in which things and phenomena are present not only by their causality, but also in their system relationships toward personality actualized as a value system. The psychic structure appears as a mediator of the external objective determination of human activity and underlies the basis of its inner psychic (motivational) regulation.

¹П.К. Анохин. Принципиальные вопросы общей теории функциональной системы, Сб. Принципы системы организации функций, изд. Наука, М., 1973.

ПЕДАГОГИЧЕСКА И ВЪЗРАСТОВА ПСИХОЛОГИЯ

МУЗИКАЛНОСТТА КАТО КОМПЛЕКСНА СПОСОБНОСТ

ЖАН ГОЛОГАНОВ

Проблемът за същността, мястото и взаимоотношенията между музикалните способности е неразрывно свързан с проблема за музикалността. В течение на един период от около 85 години в историята на музикалната психология са съществували различни мнения за понятието „музикалност“. Да се даде изчерпателно определение на това понятие в настоящото изложение е невъзможно, тъй като това е една от най-сложните задачи на музикалната психология. Нашата цел е да дадем в общи линии представа за музикалността като комплексна способност.

В музикално-психологическата литература предмет на спор е въпросът, засягащ природата и структурата на музикалността, а именно: 1) кои са основните признания на музикалността и 2) следва ли музикалността да се разбира като единно, цялостно свойство на личността или като сбор от отделни способности. При отговора на тези въпроси повечето автори се спират на три основни положения: 1) каква е същността на музикалността. 2) какво съдържание включва тази музикалност и 3) какъв е произходът на музикалността.

Ще се спрем на трима автори, чиито концепции най-ярко диференцират еволюционния път на проблема за музикалността и имат основно значение за по-нататъшното му развитие. Това са Г. Ревиш, К. Сишор и Б. М. Теплов.

С. Ревиш е най-ревностният защитник на становището за единното свойство на музикалността. Според него понятието „музикалност“ не подлежи на никакъв анализ, макар че за да определи неговата същност, той провежда редица изследвания върху различни музикални способности или „свойства“, както ги нарича. В числото на музикалните „свойства“ Ревиш включва: чувство за ритъм, относителен слух, абсолютен слух, анализ на тризвучия, музикална памет, способност за импровизация. Авторът обаче не търси никакви връзки между тези способности и музикалността. Обладан е от идеята, че музикалността е единно, цялостно свойство на личността. Ревиш смята, че може да изследва само тези дарования, които представляват самата музикалност или се проявяват чрез нея. Това, което може да се изследва, според него не е самата музикалност, а симптомите на способността за занимание с музика, което от своя страна дава възможност да се направи преценка за съществуването и степента на музикалност. Към тези най-важни симптоми Ревиш причислява споменатите по-горе способности. За него те само косвено показват наличността на музикалност и нито една от тях не характеризира последната. При такова тълкуване Ревиш не е в състояние да даде никакво определение за съдържанието на музикалността (5). Дори и в по-късните си разработки на въпроса за музикалността той не формулира конкретно определение за музикалността като способност или структура, а посочва отново нейната същност: „Под музикалност в общ смисъл се разбира необходимостта и способността самостоятелните въздействия на музиката да се преживяват и да се оценяват музикалните изяви според тяхното естетическо съдържание или стойност“ (4, 163). Ревиш подчертава, че музикалният човек преживява, има интерес към музиката, но и музикалната характеристика умствено за-

владява музикалния човек. Преживяването, което е от духовно естество, според него не означава, че се пренебрегва интелектуалната дейност, а предполага интензивна, натоварена умствена активност. В резултат на нея музикалният човек проявява своето оценъчно отношение — той има дълбоко разбиране за музикалната форма, тънко развито чувство за стил, за структура и т.н.

Очевидно е, че Ревиш търси в музиката емоционално преживяване, което е и най-положителната страна на територията му за музикалността. Но ще се отнеса до признанието „разбиране на музикалните форми“, „развито чувство за стил“ и др., според Тейлов те се развиват в резултат на музикалната култура и нямат решаващо значение за музикалността.

Относно въпроса за произхода на музикалността Ревиш достига до крайния извод за нейната предопределеност (4, 5, 6). „Музикалността — това вродено качество, имащо нужда от развитие, се излъчва от човека и образува характерна черта на личността. Лица, които не притежават тази способност, не могат да се нарекат музикално образовани хора. А който иска да е музикален, трябва да има посочената способност“ (4, 164). Ревиш констатира нейната наличност само у някои „избраници“, от което прави извода, че музиката може да бъде достъпна само за тях.

Теорията на Ревиш за музикалността като единно свойство на личността, неподлежащо на анализ, има малко привърженици сред музикалните психологии.

К. Сишор е представител на втората група автори (Майнуоринг, Хекер, Циен, Кьониг, Крис, Мъон и др.), които схващат музикалността като сбор от отделни способности.

К. Сишор изброява 25 способности — „таланти“, от които счита, че се състои музикалността. Така той определя съдържанието на музикалността като събирателно понятие от няколко отделни групи способности и в значителна степен независими една от друга. Практическата задача за определяне на музикалността се свежда до измерването с помощта на тестове всяка от тези способности. Недоумение буди фактът, че от изброените 25 способности Сишор изследва само шест от тях, влезли в историята на музикалната психология като „шестте теста за музикална надареност“. Авторът изследва следните способности: чувство за височина, чувство за интензивност, чувство за време, чувство за консонанс, обем на паметта и чувство за ритъм, чрез които се стреми да докаже: 1) наличието на музикална надареност, 2) степента на тази надареност и 3) опит за прогноза на музикалното бъдеще. В тези изследвания Сишор търси функционалната същност на способностите, като достига до заключението, че тези функции, от които изцяло зависи решението на въпроса за музикалността, не могат да бъдат подобрени в резултат на специални практически упражнения, в резултат на общата умствена надареност, на възрастта и т.н. Основание за това Сишор търси и намира в тестовете, с които изследва способностите, възприемайки ги като елементи на самите способности. За него тези тестове са постоянна, неизменна величина, в резултат на което те (тестовете) и всяка една от посочените способности не зависят от споменатите по-горе условия — практика, пол, възраст и т.н. И все пак Сишор отбелязва, че някои от тези способности, респективно тестове, са „относително зависими от възрастта, практиката и общата умствена надареност.“ Към тях той причислява чувството за време и чувството за ритъм, а тестът за „обем на паметта“ в случая въобще не го коментира.

Така Сишор, подобно на Ревиш, стига до извода, че всяка от посочените музикални способности, чийто сбор съставлява музикалността, е вро-

дена и не се поддава на възпитание и развитие в процеса на обучението.

Най-точни, логични и научно обосновани отговори на въпросите за природата на музикалността дава Б. М. Т е п л о в .

За уточняване на понятието „музикалност“ Теплов използва понятието „музикална надареност“, което определя по следния начин: „Музикална надареност ще наричаме това качествено-своеобразно съчетание от способности, от които зависи възможността за успешно занимание с музикална дейност“ (3, 39). Така формулираното определение се отнася и за понятието „музикалност“: „Под понятието „музикалност“ ще разбираме надареността на человека към музиката“ (3,55). Тук възниква въпросът: идентични ли са понятията музикалност и музикална надареност? Отговорът се съдържа във вида дейност, където те могат да се проявят.

Двете понятия са идентични, когато имаме пред вид основа качествено своеобразно съчетание от способности, които са необходими за изпълнението на всяка музикална дейност, а не само на определен вид. В случаите, когато новото качествено своеобразно съчетание е необходимо едновременно за реализирането на две или повече видове дейности, едната от които е музикална, музикалната надареност излиза вън от пределите на идентичното понятие „музикалност“ и придобива по-общ характер. Тази надареност Теплов нарича „обща музикална надареност“ или по-точно говори за „общи моменти“ на музикалната надареност. Теплов не конкретизира какво точно има пред вид под „общи моменти“, но от контекста на възгледите му за музикалност се разбира, че в термина „общи моменти“ включва както общи способности, така и характерни качества на личността. Авторът подчертава, че музикалната надареност „не се свежда само до музикалността“, а и до „общи моменти“, които могат да бъдат присъщи както за музиканти, така и за представителите на други видове дейности, т.е. явяват се общи. Но в същото време тези „общи моменти“ могат да бъдат, от една страна, „частна особеност“ на даден музикант, а от друга — типичен признак на група музиканти.

Така от състава на музикалната надареност Теплов отделя „комплекс от индивидуално-психологически особености, необходими за занимание именно с музикална дейност, за разлика от всяка друга, но в същото време свързана с всеки вид музикална дейност. Този комплекс от способности ще наричаме музикалност“ (3, 40).

С други думи, музикалната надареност се явява по-общо понятие от музикалността. Понятието „музикалност“ е идентично с понятието музикална надареност, ако последното се схваща като своеобразно качествено съчетание само от специални музикални способности. А широкото понятие „музикална надареност“ е своеобразно качествено съчетание на специфично музикални и общи способности. В случая музикалността е първият компонент на музикалната надареност, а вторият са общите способности.

Относно музикалността Теплов формулира следните три основни положения:

1) основен белег на музикалността е приживяването на музикалното съдържание;

2) способността за емоционална отзивчивост към музиката е специфичен център на музикалността;

3) проблемът за музикалността е преди всичко качествен, а не количествен.

Относно произхода на музикалността, Теплов е категоричен, подчертавайки, че музикалността в никакъв случай не може да бъде вродена. Ако се

говори за „вродена“ музикалност, това не бива да се разбира буквално. Музикалността на човека зависи от неговите вродени индивидуални заложби, но тя е резултат от развитие, резултат от възпитание и обучение (3,61).

Това становище на В. М. Теплов е залегнало в основата на проблема за музикалността в съвременната диалектико-материалистическа психология.

* * *

Към посочените три основни концепции за музикалността в общи линии се придържат едни или други автори. Несъмнено има и такива, които не могат да се поместят определено в рамките на никое от тези схващания. Това са предимно авторите — основоположници на музикалната психология, които свеждат музикалността до една единствена способност. Теодор Билрот е първият, който се заема с изследването на музикалността. Той диференцира понятието „музикалност“ преди всичко като способност за запомняне, но в структурата ѝ включва освен музикалната памет и чувството за ритъм. А. Файст схваща музикалността като „чувство за интервали“, т.е. свежда музикалността до способност за възприемане и възпроизвеждане на интервали. К. Шумф я определя като способност за анализ на съзвучия.

Да се изброят всички възгледи от този род е безполезно. Те са неправилни преди всичко с това, че в основата им е залегнало извънредно опростеното разбиране относно психическите свойства на личността и тяхната компенсационна природа. В случая ни интересува онази органическа система от музикални способности, която образува музикалността. Отчленяването на отделните музикални способности и установяването на взаимоотношенията между тях е единственият път, по който може да се разреши въпроса за структурата на музикалността.

В съвременната музикална психология музикалността се схваща като система от музикални способности. Въпросът е какво включват различните автори и от каква гледна точка градят тази система.

Първият, който прави опит да разкрие структурата на музикалността, е К. Сишор. Както споменахме вече, той включва в основата ѝ 25 способности, които класифицира по следния начин:

I. Музикални усещания и възприятия

А. Прости форми на усещания

1) чувство за дължина на звука, 2) чувство за интензивност на звука, 3) чувство за време, 4) чувство за протяжност на звука.

Б. Сложни форми на възприятието

5) чувство за ритъм, 6) чувство за консонанс, 7) чувство за тембър, 8) чувство за обемност на звука.

II. Музикални действия

9) контролиране на височината, 10) контролиране на интензивността, 11) контролиране на времето, 12) контролиране на ритъма, 13) контролиране на тембъра, 14) контролиране обема на звука.

III. Музикална памет и музикално въображение

15) слухови представи, 16) двигателни представи, 17) творческо въображение, 18) обем на паметта, 19) способност за учене.

IV. Музикален интелект

20) свободни музикални асоциации, 21) способности към музикална рефлексия, 22) обща умствена надареност.

V. Чувство за музика

23) музикален вкус, 24) емоционално реагиране на музиката, 25) способност за емоционално изразяване чрез музиката.

Така изложената система за музикалността поставя следните въпроси: 1) какъв е принципът на тази класификация, 2) в какви взаимоотношения се намират тези способности, 3) кои способности са основни и кои второстепенни?

Анализирайки схващанията на К. Сишор относно структурата на музикалността, Теплов определя три основни положения, които лежат в основата на тази система.

I. Група от способности, определени като основни музикални способности (№№ 1, 2, 3, от I-А група), които се изменят съвършено независими една от друга.

II. Трите основни сензорни способности от гореспоменатата група лежат в основата на повечето (а може би и на всички) способности от останалите групи, включително и в тази от група I-Б, т. е. в сложните способности.

III. Групите от способности — II, III, IV и V, са съвършено независими една от друга в своето развитие и не съществува никаква връзка между тях.

Очевидно е, че първите три способности от група I-А — чувство за височина, интензивност, време, приемат в системата на Сишор значение на основни музикални способности. Те са съвършено независими една от друга, другите способности зависят от тях, а понякога се свеждат и до самите тях. Така в основата на чувството за ритъм (№ 5) лежи, по мнението на Сишор, чувството за време и чувството за интензивност; чувството за тембър се свежда до чувството за височина и чувството за интензивност.

Какво представляват тогава самите прости сензорни способности, които в системата на Сишор имат основно значение за музикалността? Тези способности се характеризират преди всичко с основната си функция различителност. Тази функция се свежда до способността да се регистрират малки разлики по отношение на височината, интензивността и дължината на звука. Тъй като тези основни сензорни способности лежат в основата на сложните способности, то естествено е Сишор да сведе и тяхната основна функция до различителност.

Трудно е да се определят мотивите, които заставят Сишор да избере именно тези способности при изследването на музикалността. Още повече — защо в числото на шестте включва чувството за тембър, чувството за ритъм и музикалната памет. Единственото обяснение, което дава, е, че те се поддават по-лесно на тестово изпитване, отколкото другите способности. Дори в своя първи вариант в качеството на шести тест той включва музикалните представи, които в последствие заменя с музикалната памет.

Тези теоретични основи, върху които Сишор се опира при съставянето на своите тестове, са неоснователни преди всичко със своята атомистична и немузикална ориентация. Те са насочени по-скоро към установяване (регистриране) на музикалната чувствителност към различията в свойствата на тона, отколкото към способностите, необходими за занимание с музика. В този вид, в който чрез тестовете се установява различаването на височината, силата и дължината на звука, последните, както ще видим по-нататък, съвсем не са основни музикални способности.

Б. М. Т е п л о в , базирайки се на три основни музикални дейности, за каквито приема — слушане, възпроизвеждане или изпълнение и съчиняване на музика, — изгражда своята теория за музикалността и нейната струк-

тура. Необходимо условие за извършване на тези дейности е наличието на музикален слух, който според автора се развива имено във и чрез посочените три музикални дейности. Ето защо Теллов търси решение на следния въпрос: кои способности лежат в основата на музикалния слух и по-точно кои от тях имат първостепенно значение, т.е. проявяват се като основни.

При звуковото усещане се различават четири страни на музикалния звук: височина, сила, тембър и трайност. Последната Теллов отнася към способността метро-ритмично чувство. Затова той говори за три страни на музикалния слух: звуковисочинен, тембр и динамичен слух. Авторът доказва, че основна роля в усещането за музикален звук играе височината. Тя представлява комплекс от височината и нейния тембър. В такъв вид е и първоначалното ѝ усещане. За да имаме обаче усещане за самата височина като такава, е необходимо диференцирането на тембровия компонент, т.е. разчленяването на тембъра от височината. Взета сама за себе си, височината не представлява нещо друго освен акустическо явление. Тя продължава определено значение само тогава, когато се съпостави с височините на други звуци. По този начин всяка от тези височини придобива значение на музикална височина, а образуваното от тях звуковисочинно движение — музикално движение.

Тембровият компонент има второстепенно значение при усещането за звукова височина, респективно музикален звук. Неговото първостепенно значение се проявява по отношение на звуковата реч и шума, за които е характерно недиференцираното възприемане на двата компонента. При звуковата реч и шума може да се говори за темброво възприемане на височината, тъй като компонентът „височина“ в собствения си смисъл се поглъща от компонента „тембър“. Ето защо той в случая има първостепенно значение. Неразченеността, отсъствието на слухов анализ е специфичен признак на тембровото възприемане въобще.

Така авторът доказва, че в музикалния слух звуковисочинната страна, в сравнение с тембровата, има не само по-голямо, но и качествено значение. Музикалният слух по своята същност трябва да бъде звуковисочинен, в противен случай няма да бъде музикален.

Идентифицирайки музикалния слух със звуковисочинния, Теллов отбелязва: „Тъй като в музиката основни носители на смисъла се явяват звуковисочинното и ритмическото движение (а тембърът, макар и важен компонент, в случая има подчинено значение), то в качеството на основни музикални способности, образуващи ядрото на музикалността, трябва да приемем тези, които са свързани с възприемането и възпроизвеждането на звуковисочинното и ритмическо движение. Такива в случая са музикалният слух, като звуковисочинен и чувството за ритъм (3, 229).“

Както бе отбелязано в направления преглед на концепциите за музикалността, повечето автори посочват музикалния слух като основна музикална способност. Това, което Теллов се стреми да докаже, е — трябва ли музикалният слух да се разглежда като една отделна, самостоятелна способност или в основата му лежат други способности.

Анализирайки същността на музикалния слух, авторът отбелязва съществуването на две основни форми на музикалния слух — мелодически (слух) и хармонически (слух).

Мелодически слух той нарича проявленето на звуковисочинния слух по отношение на едногласна мелодия, а хармонически — проявата на музикалния слух по отношение на съзвучията или на многогласната музика. Теллов стига до извода, че в основата на тези форми на музикалния слух лежат

две способности — ладово чувство и способността за музикално-слухово представяне. Под „ладово чувство“ той разбира способността да се разбират ладовите функции на тоновете в мелодията, тяхната устойчивост и неустойчивост, притеглянето (тежненията) на едни тонове към други. Тази способност има две страни, от които първата се проявява по отношение на усещането на музикалните височини, а втората — по отношение на емоционалното преживяване на отношенията между тези височини. С други думи, ладовото чувство е способност за емоционално различаване и преживяване на ладовите функции на тоновете и мелодията. Тази способност Теплов нарича перцептивен или емоционален компонент на музикалния слух.

Анализът на амелодическия и хармоническия слух довежда автора до извода, че в тяхната основа, наред с ладовото чувство, лежи и способността за музикално-слухово представяне, като подчертава, че не е достатъчно само слухово представяне на музикалния материал, а и свободно опериране с този материал. Това се проявява в резултат на достатъчно развит вътрешен слух. Следователно на по-висок етап на развитие на слуховите представи се проявява вътрешният слух, като способност за свободно ползуване на музикално слухови представи. Тази способност от своя страна представлява репродуктивен компонент на музикалния слух.

Така Теплов доказва, че музикалният слух не трябва да се разглежда само като една отделна самостоятелна способност, а и като съчетание от две способности — ладово чувство и свободно ползуване на музикално слухови представи. В качеството си на основни музикални способности те са свързани с възприемането и възпроизвеждането на звуковисочинното движение, т.е. с един от носителите на музикалния смисъл. В основата на другия носител — ритмично движение, лежи чувството за ритъм — способност за активно, двигателно преживяване на музиката, за усещане на емоционалната изразителност на музикалния ритъм и за точното му възпроизвеждане. Чувството за ритъм също е носител на емоционалния компонент и заедно с ладовото чувство създават основата за емоционалната отзивчивост към музиката.

По този начин Теплов стига до разкриване структурата на музикалността, разграничавайки три основни музикални способности, които според него съставляват и самата същност на музикалността. Авторът обаче добавя, че този комплекс от способности, който нарича музикалност, не се изчерпва само с тези три способности. Те образуват само основното ядро на музикалността.

Съветската изследователка Н. А. Ветлугина определя две основни музикални способности в ядрото на музикалността. Тя съчетава посочените от Теплов три основни музикални способности по следния начин: първата способност е „способност за преживяване, различаване, представяне и възпроизвеждане на ладово височинни съотношения“, съчетание на ладовото чувство и музикално слуховото представяне; втората способност — „способността за преживяване, представяне, различаване и възпроизвеждане на музикалния ритъм“ и третата е съчетание на метро-ритмичното чувство и музикално слуховото представяне.

Тези определения на Ветлугина, без да изменят същността на постановката на Б. М. Теплов, са неин своеобразен обобщен вид. Общите допирни точки, върху които и двамата автори градят своите постановки, са:

1. Единството на слуховия и емоционалния компонент.
2. Чрез психичните дейности — представяне, различаване, възпроизвеждане, емоционално преживяване, се разкриват многостраничните прояви на

музикалните способности.

3. Изтъква се значението на способността за волево ползване на музикално-слухови представи в структурата на музикалността, като се посочва нейният „продуктивен“ характер.

Различията се състоят в следните няколко пункта:

1. Според Ветлугина диференцирането на основните качества на тона — височина, сила, тембър и трайност — се осъществява чрез така наречените сензорни способности. Според Теплов различаването на тези свойства на звука не може да се нарече още музикални способности.

2. Ветлугина предполага, че в структурата на тези способности влизат не само възприятията, но и такива качества на музикалните явления като сравнение, сходство, контраст, отделяне на единичното от комплекса, възпроизвеждане с единовременен слухов контрол, музициране и т.н.

Втората част на тази постановка Б. М. Теплов отнася към едни или други — основни или второстепенни способности, но в никакъв случай не ги отнася към сензорните способности в този смисъл, в който ги схваща Н. А. Ветлугина.

В настоящия момент от развитието на съветската музикална психология не се срещат никакви нови, коренно различни хипотези относно музикалните способности и музикалността. Усилията на повечето автори са насочени към отделни музикални явления или към конкретни музикални способности, но всички те се базират на предложената от Б.М. Теплов концепция за музикалността и нейната структура.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пеев, Ив., Лекционен курс, СУ „Климент Охридски“ — филиал Благоевград, 1980-
2. Светът и музикалното възпитание, сборник. НП., С., 1976 г. 3. Т е п л о в, Б. М., Проблемы индивидуальных различий, М. 1961 г. 4. R e v e s z, G., Einführung in die musik-psychologie, Francke Verlag Bern und München, zweite unveränderte Auflage, 1972. 5. R e v e s z, G., Prüfung der Musikalität, Zeits Psychologie, 1920. № 85. 6. R e v e s z, G., Talent und Genie, Amsterdam, 1952.

МУЗИКАЛНО-ДВИГАТЕЛНИТЕ ИМПРОВИЗАЦИИ ПРИ УЧЕНИЦИТЕ ОТ I КЛАС НА ЕСПУ

НИКОЛИНА ОГНЕНСКА — СТОЯНОВА

Импровизирането при децата като дейност представлява умението да се съчинява, да се комбинира, самостоятелно да се намира ново решение. Тази самостоятелност е „ограничена“ от участието на педагога, който организира обстановката и условията. От умението на възпитателя да участва в творчеството на децата зависи успехът на тази сложна и увлекателна дейност. Музикалното продуктивно детско творчество се проявява в няколко насоки: импровизиране на музика по даден текст, импровизиране върху детски музикални инструменти (ударни и мелодични); импровизиране на движения под музика.

Всяка една от тези три форми съществува в различни разновидности. В настоящото изследване се разглежда творческият процес у децата при музикално-двигателната импровизация. Под музикално-двигателна импровизация разбираме съчиняването на различни стъпки и движения и оформянето

им в танц при възприемане на българска народна музика в неравномерните метруми: 5/8 — пайдушко хоро и 7/8 — ръченица.

В психологически аспект в случая е налице творчески процес, но по резултатите, които се получават, новосъздаденото не отговаря на общоприетото понятие за творчество като „дейност на человека, създаваща нови материални и духовни ценности, имащи обществена значимост“ (Большая советская энциклопедия). В творческите прояви на децата трябва да се търси възпитателното им значение. Обществено-педагогическата ценност на детското творчество се състои в това, че чрез него детето изявява своето разбиране за обкръжащата го среда, своето отношение към нея, а това помага да се разкрие неговият вътрешен свят, особеностите на неговото възприятие, представи, интереси, способности.

Творческата изява при движения под музика на деца от предучилищна възраст изследва Н. А. Ветлугина (2). Тя изгражда работата си върху претворяване в движения на музикално-художествения образ като резултат от схватване и преживяване характера и настроението на музиката. Изказва мнение, че импровизирането на изразителни движения, отговарящи на образното съдържание на музиката, създава благоприятни условия за развитие на творческите сили на децата.

Цел на настоящото изследване е да се проследи и проучи творческият процес у чениците от I клас при импровизиране на движения под музика в неравнodelните български метруми: 5/8 (пайдушко хоро) и 7/8 (ръченица).

В основата на експеримента беше поставена следната задача: да се установят етапите, през които преминава творческата дейност на учениците от I клас в условията на движения под музика.

Разкриването на особеностите на протичане на творческия процес при импровизиране на движения ще подпомогне неговото целенасочено управление и обогатяване.

МЕТОДИКА

Изследването се проведе с 242 деца от I, III, V и VII основно училище — Благоевград. Експерименталната група обхваща 120 деца от I клас на V и VII основно училище, а контролната група — 122 деца от I клас на I, III и VII основно училище. Всички изследвани деца са с нормално психическо и физическо развитие за дадената възраст. Специален подбор по отношение на тяхната музикалност не е правен. От експеримента са изключени деца, които участват в танцови състави.

Бяха използвани следните методи: естествено-педагогически експеримент (констатиращ в началото и в края на учебната година и обучаващ) и беседа по предварително уточнени въпроси за събиране на някои допълнителни данни за изследваните деца.

Констатиращият експеримент се проведе по методика, използвана и предложена от Н. А. Ветлугина при деца от предучилищна възраст, като е модифицирана и допълнена от автора съобразно условията на експеримента. Спецификата на методиката, по която се проведе обучаващият експеримент, се определи от психологическите закономерности на развитие на творческите способности при децата и психолого-физиологическите механизми, които са в основата на възприемането на музиката и двигателното реагиране.

Всяко дете се изследва индивидуално в началото на учебната година (месяц октомври) и в края (м. май). Разликата в обучението на контролните и на експерименталните паралелки се състои в това, че в експерименталните па-

лелки всеки час се включват за няколко минути музикално-двигателни импровизации.

При констатиращия експеримент се описват подробно съчинените от децата движения. За целта в четири различни дни детето слуша последователно музика в следните жанрове: марш, валс, пайдушко хоро и ръченица. То трябва да се движи така, както му подсказва музиката, като използва разнообразни движения. Отчитането на резултатите се извърши по следните показатели и критерии:

1. Отношение към поставената задача: отказва да изпълни задачата (изчаква се до 30 сек.), колебае се (по-малко от 30 сек.), но изпълнява задачата; веднага започва да изпълнява поставената задача.

2. Изразителност и емоционалност при изпълнение на движенията — съгласуваност с характера, настроението и жанра на музиката.

3. Равнище на творческа изява.

В процеса на обучение творческата изява на учениците се насочващо в следните направления:

— търсене на възможности за разнообразно участие на ръцете в дадения танц;

— насочване вниманието на учениците към пространствено разгръщане на движенията;

— използване на различни стъпки или вариране на основните стъпки, характерни за дадения танц;

— съчиняване на фигури и движения при участието на партньор;

— комбиниране на съчинените движения в съответен танц.

Намесата на учителя в целия този процес не противоречи на основната цел — активизиране на творческото мислене на учениците.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Съществено за настоящото изследване беше да се разбере как децата приемат импровизирането на движения под музика, тъй като един от факторите, който влияе върху получените резултати при реализирането на дадена дейност, е отношението към този вид дейност. Положителното отношение е предпоставка за по-добри резултати и обратно — отрицателното отношение може да доведе до провал в изпълнението на дейността.

От данните в табл. 1 се вижда, че в началото на учебната година 21,67% от децата в експерименталната и 22,13% от децата в контролната група отказват да се движат, докато звуци музика. Малък процент деца (10,83% от експерименталната и 12,30% от контролната група) проявяват известно колебание след като им е поставена задачата, но бързо преодоляват това състояние и я изпълняват. Най-много деца (60,67% от експерименталната и 65,57% от контролната група) откливат на поставената задача веднага, но повечето от съчинените движения са неудачни, неорганизирани, нехарактерни за дадения танц. Следователно по-голямата част от децата имат желание и нагласа

Таблица 1
Отношение на децата към творческата дейност при движения под музика

Група	Отказва да изпълни задачата	Колебае се, но изпълнява задачата	Веднага изпълнява задачата	Време на изследване
E	21.67%	10.83%	60.67%	X.1980
E	0	1.67%	98.33%	V.1981
K	22.13%	12.30%	65.57%	X.1980
K	28.69%	14.75%	56.56%	V.1981

нените движения са неудачни, неорганизирани, нехарактерни за дадения танц. Следователно по-голямата част от децата имат желание и нагласа

Таблица 2

Движения, използвани от децата при музикално-двигателните импровизации (в %)

Бреме X.1980	Лп/на	Основна стъпка	Други стъпки							Посока на движение				Участие на					
			2/4	3/4	5/8	7/8	2/4	3/4	5/8	2/4	3/4	5/8	7/8	2/4	3/4	5/8	7/8		
X.1980	E	78,50	75,27	0	12,90	21,51	24,73	100	87,10	43,01	10,75	3,23	4,30	53,76	21,51	98,92	10,75	11,83	
V.1981	E	100	96,77	86,02	91,40	0	3,23	13,98	8,60	96,77	91,40	92,47	86,02	96,77	91,40	44,09	100	96,77	97,65
X.1980	K	80	75,79	0	15,79	20	24,21	100	84,21	47,37	11,58	4,21	4,21	57,89	23,16	98,95	97,89	13,68	13,68
V.1981	K	93,68	90,53	0	17,89	6,32	9,47	100	82,11	49,47	15,79	4,21	4,21	63,16	21,05	98,95	98,95	14,74	15,79

2/4 — марш, 3/4 — валс, 5/8 — пайдушко хоро, 7/8 — ръченица.

за този вид творческа дейност, но некачественото изпълнение от повечето деца подсказва, че за творческата дейност при движениета под музика не са достатъчни само желанието и готовността на учениците. Това е само една благоприятна предпоставка, фактор за въвеждането на музикално-двигателната импровизация при учениците от I клас. Резултатите по този показател в края на учебната година са значително по-добри в експерименталните паралелки (табл. 1). Няма дете, което да отказва да изпълни задачата, докато в контролните паралелки техният брой се увеличава — 28,69 %. Това показва, че самата творческа дейност увлича децата, поражда желание за занимание с нея. Тази взаимозависимост между желанието за участие в творческа дейност и неговото пораждане и прогресивно развитие в процеса на реализиране на тази дейност има важно педагогическо значение.

Процентите в табл. 1 и 2 са изчислени не върху всички деца от експерименталната и контролната група, а само върху тези, които са изпълнили възложената задача. В началото на учебната година децата от двете групи (експериментална и контролна) изразяват музиката с много бедни и еднообразни движения (основната стъпка при марша, полюшване и завъртане на място, при вальса, бързи стъпки и подскоци при ръченицата и пайдушкото хоро). Малка част от децата (12,90 % от експерименталната и 15,79 % от контролната група) изпълняват основната стъпка на ръченицата и нито едно дете не изпълнява стъпката, характерна за пайдушкото хоро. Пространството почти не се използва, а движенията на ръцете са ограничени (люш до тяло и пред тяло, поставяне двете ръце на кръста или едната на кръста, а другата над главата). В края на учебната година в контролната група се запазват почти същите резултати (табл. 2), докато в експерименталната група настъпват съществени промени. Почти всички деца използват пространството чрез промяна в посоката на движение. Основната стъпка и нейни варианти при пайдушко хоро

изпълняваха 86,02 от децата в експерименталната група, а при ръченицата — 91,40%. Участието на ръцете е разнообразно (въртене пред гърди; люш над главата, пред тялото, отстрани; едната ръка зад кръста, а другата люш горе; пляскане с двете ръце над главата и под свито коляно, щракане с пръсти и др.). Следователно децата от експерименталните паралелки са усвоили знанията за най-общите характерни особености на изпълняваните танци — пайдушко хоро и ръченица и имат достатъчно музикално-слухови и двигателни представи за тях, което се отразява върху качеството на протичане на творческия процес. Необходимостта от знания се потвърждава и от причината, която в началото на учебната година изтъква повечето от децата при отказа си да се движат под звуците на музиката — „не зная как“.

Друг важен момент от веригата на творческия процес при децата е създаването на подходяща емоционална нагласа, на „творческо настроение“. В резултат на тази нагласа и на звучащата музика въображението се активизира и на основата на извършилата се вътрешна, несъзнателна преработка на наличните знания, представи и умения се създава новото движение. Въображението се явяви основа на творческия процес, но същевременно е зависимо от него, защото в самия творчески процес то непрекъснато се обогатява и развива. Доказателство за това са увелячаващите се и усложняващи се форми на творческа изява в процеса на обучение в експерименталната група. Качеството на съчинените движения в края на учебната година по отношение на четирите жанра (марш, валс, пайдушко хоро и ръченица) се развива в положително направление, докато в контролната група почти няма развитие.

Последният етап от творческия процес при учениците от I клас е изпълнението на възникналото в съзнанието ново движение. Този етап, специфичен за музикално-двигателните импровизации, е резултат от подготовката и верижното протичане на останалите етапи от творческия процес при децата.

При началните творчески опити се наблюдава стремеж у повечето деца да подражават на своите другарчета. В процеса на обучение голяма част от тях преодоляват това действие, причината за което можем да търсим в развитието на тяхното въображение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Наблюденията, извършени по време на обучаващия експеримент, и резултатите, получени при началния и крайния констатиращ експеримент, ни дават основание да посочим следните етапи в протичането на творческия процес у учениците от I клас при движения под музика:

I етап — наличието на желание за импровизиране, което е в основата на психологическата нагласа за съчиняване на движения под музика. Тук е много важна ролята на педагога, който трябва да намери такива стимули за творческа изява на децата, които да предизвикат истинско желание за участие в импровизационна дейност, да се събуди интерес у децата към самата творческа дейност.

II етап — натрупване на достатъчно и разнообразни музикално-слухови и двигателни представи и усвояване на определени знания за специфичните особености на изпълняваните танци.

III етап — създаване на подходяща емоционална нагласа преди поставянето на творческата задача. Този етап е специфичен за децата и правилното му протичане зависи от умението, фантазията и въображението на педагога.

IV етап — вътрешна, несъзнателна преработка на наличните знания,

представи и умения и „схематизиране“ в ума на това, което ще се реализира двигателно.

V етап — изпълнение на съчиненото движение, т. е. материализиране на това, което е в ума. Този последен етап дава информация за целия предхождащ процес при музикално-двигателната импровизация.

Следователно в творческия процес на учениците от I клас при импровизиране на движения под музика могат да се посочат пет етапа: желание, труд, емоционална нагласа, несъзнателна работа и изпълнение. Първият, вторият и третият етап са насочвани и контролирани от педагога. Четвъртият и петият етап обхващат самостоятелната работа на детето. В този момент съществена роля играят „богатството на асоциативните връзки, които не винаги в момента са напълно осъзнавани, живото въображение и подвижната мисъл“ (7, с. 71).

Протичането на творческия процес при децата зависи от качественото съчетание на типичните и индивидуалните им особености, както и от някои други предпоставки, а именно:

— количеството на музикално-слуховите представи за жанровете, в които ще се реализира творческата дейност;

— равнището на двигателните умения и музикалността им, които са в основата на слухово-двигателната координация при реализиране на движениета;

— естетическите чувства, които се проявяват в стремежа на детето да изпълнява движенията изразително, грациозно, красиво;

— индивидуалните качества като темперамент, емоционалност, воля, както и бързината на образуване на нови временни връзки;

— творческите способности, които включват умението за преработка на жизнения, музикалния и двигателния опит, умението да се усояват начините за видоизменение, комбиниране, създаване на нови движения.

Благоприятното качествено съчетание на посочените особености и предпоставки е определящо за равнището на творческия процес, т.е. за проявата на самостоятелност, оригиналност, находчивост при импровизиране на движенията. Неблагоприятното качествено съчетание, т.е. липсата на опит, на въображение са причина за наличието на подражание при творческия процес у децата. Най-ярко и масово то се проявява в началните творчески опити. Подражателните и самостоятелните действия се взаимопроникват и обогатяват в творческата дейност и постепенно у повечето деца надделява самостоятелната творческа изява. В този случай подражателната дейност се разбира в широк смисъл по отношение на творческата. Същественото в случая е опосредственото въздействие на подражанието върху възникването на творческите прояви, предпоставките за които възникват на най-ранните възрастови етапи на основата на подражателните реакции (5).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Вейс, П. Ф., О методике ритмического воспитания в первом классе общ. школе, Сб. Вопросы методики муз. воспитания детей, М. Музыка, 1975. 2. Ветлугина, Н. А., Общие вопросы художественного творчества ребенка, Художественное творчество ребенка, М., Педагогика, 1972 г. 3. Ветлугина, Н. А., Развитие музыкальных способностей дошкольников в процессе музыкальных игр, изд. АПН РСФСР, М., 1958. 4. Головская К. В., Детское музыкальное творчество как метод музыкального воспитания, Известия АПН РСФСР, 1947, вып. 11. 5. Дзержинская, И. Л., Самостоятельность и подражательность в простейших музыкальных импровизациях, Художественное творчество и ребенок, ред. Н. А. Ветлугина, М., Педагогика, 1972, с. 70. 6. Лук, А. Н., Психология творчества, изд. Наука, М., 1978, 7. Психология на творчеството, ред. Г. Пирьов и П. Русев, изд. Наука и изкуство. 1, 1981. 8. Теплов, Б. М., Проблемы индивидуальных различий, изд. АПН РСФСР, М. 1961.

ПСИХОМОТОРНО И МУЗИКАЛНО РАЗВИТИЕ У ДЕЦА НА 7—8-ГОДИШНА ВЪЗРАСТ

ВАЛЕNTИНА МАНОЛОВА, ВИОЛЕТА БОЯНОВА

Музиката е емоционално изкуство, в което съдържателната страна е об разно-изразителна. Тя винаги е плод на дълбоки идейно-емоционални преживявания, пораждани от обективната действителност. Възприемането на музикални творби има сигнално значение за емоционално-волевото реагиране на идейно-образното съдържание. Това възпитава отзивчивост към музиката, изгражда автоаферентно действие на този процес като субективен продукт от музикалното възприятие и преживяване на музикалния образ. Предпоставка за успешно възприемане, осмисляне и възпроизвеждане на музика е наличието на развити в една или друга степен музикални способности. Едно от условията за тяхното формиране е нормалното развитие на психомоториката у детето.

Психомоторното и музикалното развитие са важни компоненти на цялостното формиране на личността на детето, на неговите способности и по-нататъшна социализация. Още основоположниците на руската физиологична школа И. М. Сеченов и И. П. Павлов определяха като решавща ролята на мускулното усещане, на движението и практическата дейност за физическото, нервно-психическото и интелектуалното развитие на човека.

В наше време редица физиолози (М. М. Колцова — 7, 8 и др.) доказват стимулиращата роля на повишената двигателна активност за развитието на речта в детската възраст А. А. Александриян (2) смята, че движението, двигателната активност играят изключителна роля в еволюцията на сензориката на малкото дете. Установено е, че под влияние на повищена двигателна дейност интегрирането на отделните слухови, зрителни и тактилни усещания става с по-голяма скорост.

Много автори в своите изследвания отбелязват и тесните взаймозависимости между речево, психомоторно и музикално развитие, като подчертават интегративната роля на двигателния анализатор (Е. Ж. Далкроз — 5, К. А. Самолдина — 9, К. В. Тарасова — 10).

Въпросът за ролята на психомоториката при музикалното развитие на детето досега остава малко изучен и разработен. Преди всичко, необходимо е да се подчертава ролята на психомоториката в развитието и формирането на певческия глас на детето. Редица автори, изследващи въпроси на развитието на детския глас (И. И. Левидов, В. П. Морозов, Н. Д. Орлова, М. С. Гравчева и др.), подчертават огромната роля на двигателния анализатор при формиране на певчески навици у децата. Известно е, че при образуването на звука на гласа участвуват много мускули на гръклана, дихателния апарат, артикулационни органи. Двигателният анализатор играе значителна роля и в изработването на звукововисочинен слух. И в психологическите изследвания на А. Н. Леонтиев, Ю. Б. Хипенрейтер, О. В. Овчинникова намираме потвърждения за огромната роля на моторните звена като интегративен фактор за развитието на децата. Музикално-педагогическата практика потвърждава, че въвеждането на активни двигателни моменти (пляскане с ръце, чукане, различни движения на ръцете и краката, ходом, бягане, свирене на детски музикални инструменти и т.н.) в урока по музика способствува за формиране и развитие на музикалните способности, на музикалната памет.

Основна цел на нашето изследване е да се разгледат някои страни на взаимоотношенията между психомоторика и музикалното развитие и намиране

мястото на психомоториката в методиката на музикалното възпитание.

Предположихме, че високата степен на психомоторно развитие обуславя добро развитие на музикалните способности.

В настоящата разработка активно се използува понятието „психомоторика“. Във физиологическите и психологическите среди все още няма единно мислене по отношение съдържанието на това понятие. Според някои автори (Н. А. Бернщайн и др.) психомоторика е цялата съзнателна дейност на човека, а според други, включва в себе си само говора и процеса писане. На този етап от разкриване на физиологичната същност на регулацията на двигателните механизми ние приемаме, че психомоториката включва в себе си цялата съзнателна активна дейност на детето.

МЕТОДИКА

Изследвахме 63 деца на възраст 7—8 години от VII ЕСПУ „Кузман Шапкарев“ — гр. Благоевград. Уроцната работа по музика в посоченото училище е водена от учители-неспециалисти.

Основните методи на изследване бяха: наблюдение, беседа, анкети, психолого-педагогически и лабораторни експерименти.

От направената анкета с родителите на децата получихме данни за някои особености от ранните етапи на психомоторното и музикалното развитие на изследваните, за социалната среда и житейските условия, при който детето се подготвя за началното училище и в които се формира неговата личност.

Психомоторното развитие на децата изследвахме чрез система от 11 психомоторни реакции:

— тестове за общата координация и равновесие

— тестове за движенията на пръстите на ръцете

— мимически тест

— сложни зрително-моторни тестове с приемане на зрителна информация, аналитико-синтетична дейност на мозъчната кора и ефекторна моторна реакция.

Изследвахме динамична и статична координация по Бернщайн, едновременност на движенията по Озерецки, статичен трепор за 20 сек., динамичен трепор, тест за двигателно-моторна памет, тайминг за 10 и 30 сек., скорост на движенията на пръстите на ръцете, точност на движенията на пръстите на ръцете, тест за концентрация и преразпределение на вниманието на Пиорковски.

Музикалното развитие изследвахме чрез установяване равнището на основните музикални способности по Б. М. Теплов — ладов усет, метро-ритмичен усет и способност за музикално-слухово представяне. По предварително изгответи показатели и критерии констатирахме равнището на звуко-звукосочинния слух, на динамичен, темпов, тембров слух, определяхме вида на музикалната памет, осмисленост и начин на изпълнение на песенен текст. С помощта на използванието в урочната работа детски музикални инструменти в процеса на свирене изследвахме равнището на метро-ритмичния слух.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

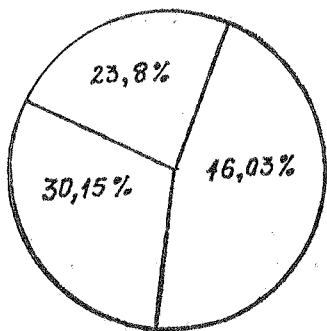
Получените резултати обработихме по метода на вариационния и непараметричния анализ. Чрез т.н. сигмални отклонения определихме за всеки тест степен на развитие: с оценка 1 означихме степен над средно ниво, с оценка 2 — средно ниво, с оценка 3 — под средно ниво. На основата на обобщаване на данните от всички психомоторни тестове разделихме изследваните деца на три основни групи.

а) деца с висока степен на развитие на психомоторна дейност — бал 1(25 деца — 39%);

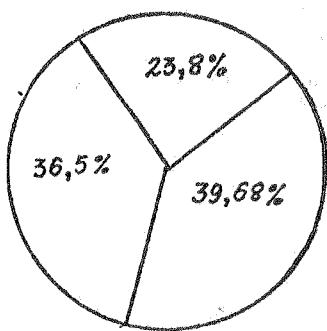
б) втора група — деца със средна степен на развитие — бал 2 (15 деца — 23,80%) и

в) трета група — с ниска степен на развитие — бал 3 (23 деца — 36,50%).

По аналогичен начин обработихме и резултатите, получени от експерименталното изследване на музикалното развитие на същите ученици. От 63 деца, 29 (46,03%) имат висока степен на развитие, 15 (23,80%) — средна степен — бал 2, и 19 (30,15%) — ниска степен на музикално развитие — бал 3. Получените резултати графично представяме на фиг. 1.

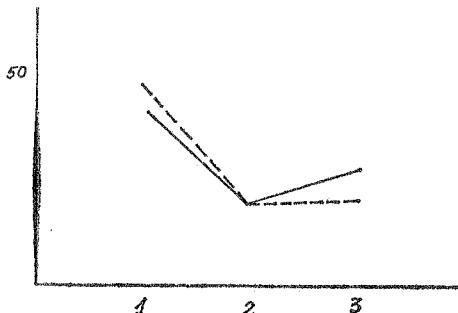

Степен на музикално развитие
46,04% — висока степен, 23,08 —
средна, 30,15 — ниска степен

Фиг. 1

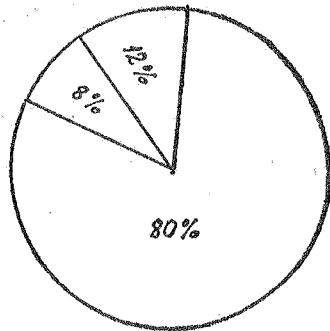
Степен на психомоторно развитие
39,68 — висока степен, 23,08 —
средна, 36,5% — ниска степен

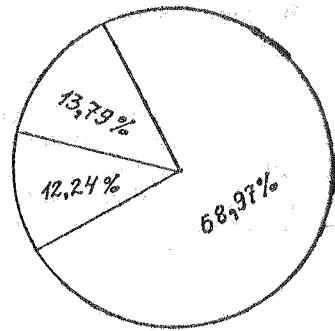
Фиг. 2. Графическо изображение на степента на психомоторното и музикалното развитие.

Наблюдава се закономерност в разпределението на броя на децата по отношение степените на развитие както на психомоториката, така и на музикалността у децата. Това личи по-добре при графичното му представяне (фиг. 2).

Чрез метода на корелационния анализ установихме много висока степен на корелация между двете величини. Получихме коефициент на корелация $r = 0,95$.

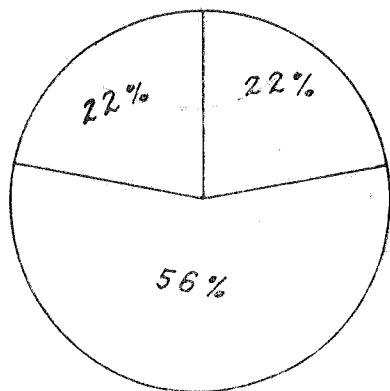

Степен на музикално развитие на деца, показвали висока степен на психомоторно развитие
80% — висока степен, 12 — средна, 8% — ниска

Фиг. 3

Психомоторно развитие на деца, показвали висока степен на музикално развитие
68,97% — висока степен, 13,79 — средна, 12,24 — ниска степен

Фиг. 4. Степен на музикално развитие при деца, показвали ниско равнище психомоторно развитие, 56% — ниска степен, 22 — средна, 22% — висока степен

психомоторно развитие 56% имат и ниско музикално развитие, 22% — средно и 22% — високо музикално развитие (фиг. 4).

Този резултат още веднъж показва, че проявената взаимозависимост не е случайно явление, а има своите морфо-физиологични основи.

И З В О Д И:

1. Установи се висока степен на взаимозависимост между психомоторно и музикално развитие.
2. Високата степен на психомоторно развитие на учениците създава обек-

тивни предпоставки за повишаване на тяхното музикално развитие.

3. При по-всеобхватно и задълбочено изследване в това направление има възможности да се изработват обективни лабораторни критерии за определяне степента на музикално развитие.

Анализът на експерименталната работа дава основание да разширим експеримента в същата насока, като потърсим и нови методи за въздействие и оптимизиране на учебно-възпитателния процес по музика чрез повишаване на двигателната активност на учениците.

ЛИТЕРАТУРА

1. А гарков, О. М., Об адекватности восприятия музыкального ритма. Сб. Музыкальное искусство и наука, вып. 1, М., Музыка, 1970.
2. Александриан Э. А., Сенсорное развитие на ранних этапах онтогенеза и роль двигательного анализатора в этом процессе. Ереван, Айстан, 1972.
3. А рапажинова, Л. Г., Проблема взаимосвязи музыкально-слуховых представлений и музыкально-двигательных навыков (в процессе обучения игре на пиано в общеобразовательной школе). М., 1971.
4. В айзман, Н. П., Психомоторика детей-олигофренов, М., Педагогика, 1976.
5. Д алькро з, Е. —Ж., Ритм—его воспитательное значение для жизни и для искусства., ж. Театр и искусство, М. 1907.
6. Ж и нкин, М. И., Речевой и певческий режим фонации, сб. Развитие детского голоса, М., АПН РСФСР, 1963.
7. К ольцов а, М. М., Ребенок учится говорить, М., Советская Россия, 1973.
8. К ольцов а, М. М., Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка, М., Педагогика, 1973.
9. С ам олдина, К. А., Роль моторики в музыкальном развитии и воспитании младших школьников, автореф. М., 1974.
10. Т арасова, К. В., Формирование восприятия музыкального ритма у детей дошкольного возраста, автореф. М., 1974.
11. Т е пло в, Б. М., Проблемы индивидуальных различий, М., АПН РСФСР, 1961.

ПСИХОЛОГЪТ В ПРЕДПРИЯТИЕТО

ОТНОСНО НОВИТЕ ДОКУМЕНТИ ЗА ПСИХОЛОЗИ В ПРЕДПРИЯТИЯТА

ВЕСЕЛИНА РУСИНОВА

Нашето народно стопанство достигна до висок етап на развитие, нарасна ролята на социалните фактори в производството; а оттам и изискванията за по-нататъшно усъвършенствуване на възпитанието и реализацията на личността. Решението на Секретариата на ЦК на БКП от 13 май 1982 година за по-широко използване на социологическите и психологическите знания за усъвършенствуване на производството реално отчита създадените условия и необходимостта от пряко участие на социолози и психологи в работата на предприятията и стопанствата и навелязва конкретни мерки за подобряване на тяхната дейност. Констатира се, че все още няма нормативни документи, които да третират мястото на социолога и психолога в предприятието, да изясняват правата и задълженията им. Съществуващите длъжностни характеристики бяха пределно общи и недостатъчни, за да очертаят разностранната и същевременно специфична дейност в материалното производство. Беше поставена задачата да се актуализират и утвърдят документи, които да дават указания на ръководствата на стопанските организации относно структурата, функциите и задачите на звената по социология и психология.

Държавният комитет по планиране състави и утвърди съвместно с МНП „Указания за осъществяване дейността по прилагане на социологическите и психологически знания в сферата на материалното производство“, приложени към него „Примерни функции и задачи на специалистите, отделите, звена-та, службите и направленията по социология и психология на труда“, както и типови длъжностни характеристики, които могат да бъдат използвани при съставяне на длъжностните характеристики на социолози и психологи на конкретните работни места в предприятията и стопанствата. Става въпрос за задълженията на: психолог по труда в предприятие, психолог по труда в стопанска организация, сътрудник по въпросите на психологията на труда в система-та на министерство или ведомство, както и на началник отдел по социология и психология на труда. В същата юрархия се третират задълженията на социолога.

Изхожда се от предпоставката за провеждане на комплексни изследвания, чрез които въпросите да бъдат решавани както от психологически, така и от социологически аспект.

В „Указанията“ се изтъква, че основна задача на социолозите и психологите е да подпомагат ръководствата на предприятията за повишаване на социалната и икономическата ефективност от работата на трудовите колективи чрез издигане на трудовата и обществено-политическа активност, чрез управлението на социалните процеси в трудовите колективи, чрез повишаване ролята на социалните и психологически фактори, които дават възможност за развитие и изява на творческите сили на человека.

По преценка на ръководствата в предприятията, стопанските организации и ведомства с оглед осъществяване дейността по прилагане на социологическите и психологическите знания за усъвършенствуване на производството могат да бъдат назначавани социолози и психологи, като се изграждат отделни, звена, служби. В тях могат да бъдат назначавани и технически изпълнители със средно образование (икономическо или политехническо).

За психологи в предприятията могат да бъдат назначавани лица с висше образование по специалност „Психология“, придобито у нас или в чужбина.

Препоръчва се специалистите, отделите, звената, службите и направленията да бъдат подчинени на ръководителя на предприятието и организацията, по изключение в НИИ — на ръководителя на направлението по труда, а в министерствата — на определен от министъра ресорен зам.-министър.

По целесъобразност предприятията от една и съща стопанска организация могат да изграждат общи звена по социология и психология, за да обединят усилията на повече специалисти. Дава се възможност да се създадат обединени звена по социология и психология на труда, които да се изградят на териториален или ведомствен принцип и да осъществяват дейността си на основата на стопанската сметка. За провеждане на по-мащабни изследвания по установения ред могат да се привличат специалисти извън щата на звеното или да се кооперират няколко звена за решаване на определена задача, която представлява общ интерес.

Обръща се внимание, че социолозите и психологите осъществяват своята дейност с помощта на актив от икономическите и технически звена, представители на партийните, профсъюзните и комсомолски организации, челници в производството и бригадири. Координират дейността си с административните ръководства и обществени организации, както и с териториалните и обществено-държавни органи по социология и психология на труда. В териториален разрез се разрешава изграждане на обществено-държавни органи (съвети, дружества, клубове и др.), които съдействват за по-пълна обмяна на информация, необходима за по-ефективната работа на звената.

Със заповед от 31. 12. 1982 г. Държавният комитет за планиране утвърждава типови длъжностни характеристики за длъжностите наименования, приведени под шифри от Щатния указател за приложение на Единната щатна таблица в министерствата, другите ведомства, стопанските организации и техните поделения в сферата на материалното производство.

Посочва се, че в съответствие с „Указанията“ за осъществяване дейността на социолози и психологи при спазване изискванията на Правилника за икономическия механизъм стопанските организации и предприятията следва да утвърдят специфични правила за работа на специалистите, отделите, звената и службите по психология и социология на труда.

Тук привеждаме някои от примерните функции и задачи на психолога в предприятието, намерили място в „Приложението“ към разглежданите документи. Би трябвало да се отбележи, че редът, в който са представени задачите, не съответствува на тяхната значимост. Психологът съвместно с ръководството определя проблемите, които ще решава в зависимост от тяхната актуалност за предприятието.

— Съществена задача е да се изготвят психологически характеристики на професията и работните места, които са основа за решаване въпросите на

подбора на кадрите, профориентацията, квалификацията и адаптацията на работниците, откриване на психологическите причини за аварии и трудови злополуки.

— Изследва мотивацията в трудовата дейност и удовлетвореността от труда, както и свързаните с тях причини за текущество.

— Анализира психологическите проблеми при въвеждане на нова техника, психологическите фактори при проектиране на автоматизирани системи, съответствието на машината с изискванията и възможностите на човека.

— Съдействува за решаване на психологическите проблеми при колективния труд, психологическите изменения във взаимоотношенията при бригадната организация на труда.

— Проучва психологическите основи на организацията на труда и дава препоръки за подобряване организацията на работното място, режима на труд и почивка, санитарно-хигиенните условия на работната среда, усъвършенстване системата на нормиране, атестиране, оценяване и стимулиране на кадрите.

— Съдействува за оптимизиране на управленическата дейност, като масовизира психологически знания, анализира конфликтни ситуации, внедрява членен опит чрез изграждане на индивидуален стил на работа.

— Консултира работниците по лични проблеми.

Психологът в предприятието има право: да ползва информация от други звена, отнасяща се до насрещни и социални планове на колективите, инженерните проекти, разходи на труд, материали и енергия, проекти за модернизиране и реконструкция, нови схеми на управление и стимулиране; резултати от изпълнение на плана и нормите; да търси съдействието на ръководството на предприятието при решаване на проблемите; да получава методическа и методологическа помощ от звената на стопанската организация, от службата в министерството (ведомството), от направленията (секциите) в отрасловите НИИ и БАН; да осъществява сътрудничеството по проблемите, които са в интерес на предприятието; да участвува в работата на стопанските съвети и оперативни съвещания.

За да решава успешно стоящите пред него задачи, психологът трябва да познава структурата, целите, задачите, специфичните особености в дейността на предприятието, да познава основните положения на икономическия подход и неговия механизъм и да се съобразява с тях в своята работа, да има висока професионална и гражданска отговорност за ползване на психологическата информация и при обосноваване на предлаганите мерки и препоръки.

Тематично проблемите, които разработва психологът в стопанската организация, не се различават от тези в предприятието, функционално — службата по социология и психология на труда в стопанската организация има методически ръководна и интегрираща роля по отношение съответните отдели в предприятията.

Психологите в стопанската организация организират и провеждат комплексни изследвания, обобщават и анализират социалната информация в предприятието от тяхната система, правят предложения за усъвършенстване на социално-психологическите явления, оказват методическа помощ и координират дейността на специалистите и отделите в предприятието, участват в създаването, адаптирането и стандартизирането на методики за психологически изследвания. Те проучват социално-психологическият ефект от внедряване на постиженията на научно-техническата революция, от измененията в съдържанието и характера на труда, съдействуват за създаване

условия за творческа активност, участват в методическото ръководство и координацията при съставяне на плана за социално развитие на трудовите колективи, при анализирането на социалната и икономическа ефективност на мероприятията.

Службите по социология и психология на труда в министерствата съвместно с направленията в отрасловите НИИ оказват методическа помощ и координират дейността на звената, отделите и специалистите по социология и психология в подведомствените им стопански организации и предприятия; съвместно с БАН, БСА, Дружеството на психологите и др. Те организират повишаването на квалификацията на кадрите; периодически анализират резултатите и ефективността (социална и икономическа) от дейността по социология и психология на труда в системата си и разработват мерки за нейното подобряване; информират периодично ръководството на министерството (ведомството) за изпълнение на задачите, състоянието на дейността и кадрите по социология и психология на труда; организират и координират изпълнението на интеграционни задачи, възложени от ръководството на министерството и други висшестоящи органи.

Службите по социология и психология на труда в министерствата и направленията (секциите) в отраслевите НИИ имат право да получават информация за основните насоки в производствената и икономическата дейност на министерството и по-важните решения, свързани с нея; да получават информация за изпълнението на задачите от съответните звена по социология и психология на труда в подведомствените им организации; да възлагат по установения ред разработване на методики за социално-психологически и психологически изследвания, да предлагат привличане на консултанти или съизпълнители при разработване на важни проблеми; да координират изпълнението на интеграционни мероприятия.

Настоящото съобщение информира относно утвърдените документи за социолози и психологи в най-общ вид, и то предимно в частта им, отнасяща се до психологите. През м. януари т. г. документите са изпратени до съответните министерства и ведомства, които би трябвало да ги направят достояние на ръководствата на стопанските организации и предприятия. Първата крачка по отношение изпълнението на Решенията на Секретариата на ЦК на БКП за по-широко ползване на социологическите и психологическите знания в производството вече е направена, успехът на следващите зависи от професионалната подготовка, активността и инициативността на самите социолози и психологи.

УКАЗАНИЯ

за осъществяване на дейността по прилагане на социологическите и психологическите знания в сферата на материалното производство

I. ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Дейността по прилагане на социологическите и психологическите знания в сферата на материалното производство се осъществява в съответствие с политиката на партията и правителството за повсеместна интензификация на народното стопанство, за издигане ролята на социалните фактори в производството и изискванията за по-нататъшно възпитание и реализация на социалистическата личност.

2. Основна задача на тази дейност е активното подпомагане на ръководствата на предприятията¹, стопанските организации², министерствата и другите ведомства за:

— повишаване на социалната и икономическата ефективност от работата на трудовите колективи чрез издигане трудовата и обществено-политическата активност на трудещите се при съставянето и изпълнението на настъпните планове, усъвършенствуване на социалистическата организация на труда, ограничаване на текучеството, повишаване на квалификацията на работната сила, подобряването на дисциплината и социално-психологическия климат в колективите, адаптирането на новопостъпващите работници и специалисти; изучаването и използването на общественото мнение и политическите настроения в трудовите колективи;

— усъвършенствуване управлението на социалните процеси в трудовите колективи;

— повишаване ролята на социалните и психологическите фактори, развиращи труда като главно поле за изява на човешките творчески сили и социално общуване.

II. ОРГАНИЗАЦИЯ И КАДРОВО ОСИГУРЯВАНЕ НА ДЕЙНОСТТА ПО ПРИЛАГАНЕ НА СОЦИОЛОГИЧЕСКИТЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИТЕ ЗНАНИЯ

1. За осъществяване на дейността по прилагане на социологическите и психологическите знания за усъвършенствуване на производството предприятията, стопанските организации, министерствата и другите ведомства по преценка и решение на съответните ръководства имат право:

1.1. Да назначават социолози и психолози по труда, а така също и технически изпълнители.

1.2. Да изграждат отдели, звена и служби по социология и психология на труда.

1.3. По целесъобразност и взаимна договореност предприятията от една и съща стопанска организация на територията на един окръг (град) могат да изграждат общи звена по социология и психология на труда с оглед обединяване усилията на повече специалисти.

1.4. При наличие на необходимите условия и по взаимна договореност да изграждат обединени звена по социология и психология на труда, които

^{1,2}За краткост в материала: 1) поделения на СО, клонове, СК без поделения, строителни управлени и домостроителни комбинати, автокомбинати и стопанства, жп управлени, пристанищни и летищни комплекси, планови стопанства се обединяват под наименование „предприятие“; 2) стопански обединения, стопански комбинати с поделения СМК и АПК се обединяват под наименованието „стопански организации (СО)“.

обслужват предприятията на две и повече стопански организации.

1.5. По установения ред социолозите и психологозите от предприятията, стопанските организации, министерствата и другите ведомства могат да се кооперират за изпълнението на отделни задачи, представляващи взаимен интерес.

1.6. По преценка и взаимна договореност предприятията, стопанските организации, министерствата и другите ведомства могат да създават обединени звена по социология и психология на труда, изградени на териториален или ведомствен принцип, които да осъществяват своята дейност на принципите на стопанската сметка.

1.7. В териториален разрез могат да се изграждат обществено-държавни органи (съвети, дружества, клубове и др.) за координация на дейността по прилагане на социологическите и психологическите знания на територията на съответния окръг, град, селищна система.

1.8. Към отрасловите научноизследователски институти да изграждат звена, направления и секции по социология и психология на труда.

2. Числеността и съставът на отделите, звената, службите и направленията (секциите) се определят по преценка и решение на съответните ръководства в рамките на плановата численост на научно-технологическия и проектански персонал.

2.1. Специалистите, отделите и звената по социология и психология на труда следва да осъществяват своята дейност с помощта на актив от сътрудници от икономическите и техническите звена, представители на партийните, профсъюзните и комсомолските организации, членци в производството, бригадири и др.

2.2. При необходимост, за провеждане на по-мащабни изследвания могат да се привличат по установения ред и специалисти извън щата на звеното.

3. Социолозите и психологозите от предприятията, стопанските организации, министерствата и другите ведомства следва да осъществяват своята дейност в съответствие с целите и задачите, решенията и указанията на съответните стопански ръководства. Препоръчва се специалистите, отделите, звената, службите и направленията (секциите) да бъдат подчинени: в предприятията и стопанските организации — на ръководителя на предприятието и организацията, в министерствата (ведомствата) — на съответния министър или определен от него ресорен зам.-министър, а в НИИ — на директора на Научноизследователския институт или ръководителя на направлението (секцията) по труда.

4. Специалистите, отделите, звената, службите и направленията (секциите) по социология и психология на труда:

— работят в тясна връзка и съгласуваност със съответните партийни, профсъюзни и др. обществени органи и организации на предприятието или стопанската организация;

— координират дейността си с другите структурни звена в предприятията, стопанските организации, министерствата и другите ведомства;

— осъществяват своята дейност във връзка и координация с териториалните обществено-държавни органи по социология и психология на труда.

5. Социолозите и психологозите по труда от предприятията, стопанските организации, министерствата и другите ведомства ползват длъжностите по Единната щатна таблица; социолог по труда в предприятие (шифър 04500058); психолог по труда в предприятие (шифър 04500056); началник отдел по социология и психология на труда (шифър 01300000); психолог по труда в СО

(шифър 04500056); социолог по труда в СО (шифър 04500058); сътрудник по въпросите на психологията на труда (шифър 00600008); сътрудник по въпросите на социологията на труда (шифър 00600008); гл. специалист по въпросите на психологията на труда (шифър 00400000); гл. специалист по въпросите на социологията на труда (шифър 00400000).

5.1. Дължностните задължения са определени със съответни типови дължностни характеристики към Единната щатна таблица.

5.2. За социолози и психологи в предприятията, стопанските организации, министерствата и другите ведомства следва да се назначават лица с определени делови и политически качества, притежаващи психологическа нагласа за работа с хора.

5.3. Дължностите могат да се заемат от лица, които притежават съответното висше образование, както следва:

— за социолози — по социология, придобито у нас (СУ и ВИИ „К. Маркс“) и в чужбина; по философия, първа и втора специалност; по икономически науки със следдипломна квалификация по социология с продължителност над 6 месеца и завършилите Академията за социално управление;

— за психологи — по психология, първа и втора специалност, придобито у нас и в чужбина.

6. За технически изпълнители могат да се назначават лица със средно икономическо или средно политехническо (гимназиално) образование, като се ползва шифър 060 от ЩУ към Единната щатна таблица.

7. Социолозите, психологите и техническите изпълнители в предприятията, стопанските организации, министерствата и други ведомства се назначават по общия ред, съгласно Кодекса на труда. Същите могат да бъдат назначавани и с конкурс, съгласно чл. 15, ал. 3 от Инструкция Р-7 от 2.06.1980 година, за приложение на ЕШТ (Информационен бюллетин на бившия КТРЗ, бр. 6 от 1980 г.)

III. ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Тези указания са разработени в изпълнение на т. 2. от Решението на Секретариата на ЦК на БКП от 13 май 1982 г. за по-широко използване на социологическите и психологическите знания за усъвършенствуване на производството.

2. Методическото ръководство по приложение на Указанията осъществява Държавният комитет за планиране, съгласувано с Българската академия на науките.

3. В съответствие с тези указания и при спазване изискванията на Правилника за икономическия механизъм, стопанските организации и предприятията следва да утвърдят специфични правила (положения) и др. за работата на специалистите, отделите, звената и службите по психология и социология на труда. За целта могат да се използват дадените в приложение примерни основни функции и задачи.

4. Настоящите указания са съгласувани с Министерството на народната просвета (писмо № КУ-05-01-71 от 20.12.1982 година) и с Българската академия на науките (писмо № 523 от 13. 12. 1982 г. и № 668 от 24. 12. 1982 г.).

ПРИМЕРНИ ФУНКЦИИ И ЗАДАЧИ НА СПЕЦИАЛИСТИТЕ, ОТДЕЛИТЕ, ЗВЕНАТА, СЛУЖБИТЕ И НАПРАВЛЕНИЯТА (СЕКЦИИТЕ) ПО СОЦИОЛОГИЯ И ПСИХОЛОГИЯ НА ТРУДА

I. ПРИМЕРНИ ФУНКЦИИ И ЗАДАЧИ НА СПЕЦИАЛИСТИТЕ И ОТДЕЛИТЕ В ПРЕДПРИЯТИЯТА

1. Общи функции и задачи:

- анализират съществуващата информация, организират и провеждат социологическите проучвания в предприятието и правят предложения пред съответните ръководства за подобряване и усъвършенстване на социално-психологичните явления и процеси в колективите и за предотвратяване на критични ситуации;
- разработват предложения, препоръки и мероприятия за решаването на важни социално-битови проблеми на трудовите колективи;
- съвместно със съответните отдели в предприятието участвуват в управлението на социалното развитие на трудовите колективи;
- участвуват или дават становища от социологично-психологичен аспект по следните проблеми: усъвършенстване на съществуващите и разработване на нови форми, принципи и критерии на социалистическото съревнование; усъвършенстване формите и критериите за материално и морално стимулиране; подобряване работата по подбора, разпределението и възпитанието на кадрите, по тяхното използване в съответствие с квалификацията и способностите им, а така също в работата по усъвършенстването на показателите и критериите за тяхната атестация; приложение на социологическите и психологическите механизми при внедряване постиженията на техническия прогрес, усъвършенстване организацията и нормирането на труда;
- изследват социологическите и психологическите проблеми на ръчния и непривлекателен труд, на женския и младежкия труд, на рисковите ситуации;
- съставят периодично и представят на ръководството бюлетин (справка) за нововъзникнали социално-психологически проблеми в трудовия колектив;
- изучават и анализират социологическите и психологическите причини за уволненията и текучеството на кадрите и предлагат мерки за регулиране на същото;
- контролират своевременното и ефективно отстраняване на факторите за неудовлетвореността на работниците от условията на труда, бита, отдиха и взаимоотношенията в трудовите колективи;
- изучават адаптацията на новопостъпилите работници, популяризират социологическите и психологическите знания в трудовите колективи и спомагат за запознаване низовите ръководители с методите на социологическия анализ, с въпросите на социологията, психологията и възпитанието в процеса на труда.

2. Специфични функции и задачи на социолога:

- съвместно с обществените организации участвува в координацията и методическото ръководство при разработването на плана за социалното развитие на трудовия колектив, следи и съдействува за неговото изпълнение, участвува в анализа на социалната и икономическа ефективност на мероприятията;
- изготвя характеристика на трудовия колектив по някои основни социално-демографски признания;

— съобразно социологическите изисквания прави предложения по настаниването, адаптирането и стабилизирането на работната сила, а така също по формирането на колективите при бригадна форма на организация на труда;

— проучва равнището на трудовата активност и факторите, които я определят: разработва предложения за облекчаване на труда и повишаване на трудовата активност;

— изучава отношенията между личностите и групите в колектива на предприятието;

— съдействува за по-нататъшното развитие на демократизма в управлението на предприятието;

— предлага и съвместно с партийните и обществени органи участва в изпълнението на мероприятия, насочени към повишаване на трудовото, нравственото, идеино-политическото възпитание на членовете на трудовия колектив;

— проучва общественото мнение.

3. Специфични функции и задачи на психолога:

— разработва психологически характеристики на професиите и работните места в предприятието, специфичните психологически аспекти на подбора, профориентацията, квалификацията и адаптацията на кадрите, открива психологическите причини за аварии и трудови злонуки;

— дава становище от психологически аспект при подбора на кадрите, изследва психологическите аспекти на мотивацията, адаптацията и удовлетвореността от труда;

— изучава и предлага решения по психологическите проблеми на творчеството, рационализаторската и изобретателската дейност;

— анализира психологическите проблеми при въвеждане на нова техника и отчитане на психологическите фактори при проектиране на автоматизирани системи, съобразяване на машината с изискванията и възможностите на човека;

— разработва психологическите проблеми на управленческата дейност, стила и метода на ръководство въз основа на разпространение на психологическите знания, анализ на конфликтни ситуации, внедряване на чуждия опит;

— съдействува за решаването на психологическите проблеми на колективния труд, психологическите изменения на взаимоотношенията при бригадната организация на труда;

— проучва психологическите основи на организацията на труда и дава препоръки за подобряване организацията на работното място, оптимизиране графиците на работа и режима на труд и почивка, на санитарно-хигиенните условия на работната среда, усъвършенстване системата на нормиране на труда, атестиране, оценяване и стимулиране на кадрите;

— дава психологическа консултация по лични проблеми на работниците;

— системно разпространява психологическите знания.

4. Специалистите и отделите по социология и психология на труда следва да имат следните права и задължения:

4.1. Права:

— да имат достъп и да получават от другите структурни звена в предприятието информация, относяща се до настъпните и социални планове на колектива, инженерните проекти, разхода на труда, материали и енергия, проекти за модернизация, реконструкция, нови схеми на управление, на сти-

мулиране и др., необходима за подготовкa на анализи и препоръки по социологично-психологически проблеми;

— да търсят съдействието и помощта на ръководителя на предприятието, неговите заместници и сътрудници;

— да получават методическа и методологическа помощ при осъществяване на задачите от звената в СО, службите в министерствата (ведомствата), направленията (секциите) в отрасловите НИИ, БАН.

— да осъществяват сътрудничество по установения ред с научни институти, учебни заведения и други организации по проблемите на социологията и психологията на труда;

— да правят предложения пред ръководството на предприятието за морално и материално поощрение на подразделения на предприятието или отделни работници и други за активно участие в изпълнението на плана за социално-икономическото развитие и стабилизиране на трудовия колектив, за високо изпълнение на социално-икономическите показатели;

— да избират задачите според актуалността им за предприятието и предлагат на съответното ръководство за утвърждаването им;

— да участват в работата на стопанските (управителните) съвети на предприятията и оперативни съвещания на същите.

4. 2. Задължения:

— да познават структурата, целите и задачите, специфичните особености на дейността на предприятията;

— да познават основните положения на икономическия подход и неговия механизъм и да осъществяват своята дейност в съответствие с неговите изисквания;

— да информират и оказват съдействие на ръководствата на партийните, профсъюзите и комсомолски организации;

— да проявяват висока професионална и гражданска отговорност за обективното съставяне и ползване на социологическата и психологическата информация в предприятието, за обективността и обосноваността на предлаганите мерки и препоръки;

— да изпълняват самостоятелно или съвместно задачи, възложени им от съответните звена и служби по социология и психология на труда във висшестоящата СО или министерство, ОК на БКП или ОНС и предоставят на същите необходимата информация.

II. ПРИМЕРНИ ФУНКЦИИ И ЗАДАЧИ НА ЗВЕНАТА ПО СОЦИОЛОГИЯ И ПСИХОЛОГИЯ НА ТРУДА В СТОПАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ

1. Звената по социология и психология на труда могат да имат следните функции и задачи:

— изучават наличната информация, организират и провеждат комплексни социологически и психологически изследвания или обобщават и анализират социалната информация в предприятието от системата на СО и правят предложения пред съответните ръководства за подобряването и усъвършенствуването на социологично-психологичните явления и процеси във всички сфери и дейности на съответните предприятия;

— организират и провеждат социологически и психологически изследвания или обобщават и анализират социалната информация по даден проблем във всички предприятия на стопанската организация и правят предложения пред нейното ръководство за вземане на решения;

— оказват методическа помощ и координират дейността на специалистите и отделите в предприятието от системата на стопанската организация;

— съставят периодично за ръководството бюлетин (справка) за нововъзникнали социално-психологични проблеми в колективите на стопанските организации;

— изучават и анализират информацията, получена от проучванията и изследванията от специалистите и отделите по социология и психология по труда в предприятието на СО, обобщават изводите с тези, направени от собствени проучвания и анализи, съставят социологично-психологична характеристика на даден етап от развитие на трудовите колективи в системата на СО;

— разработват и правят предложения от социологичен и психологичен аспект за професионалната структура и изисквания за отделните професии и работните места в системата на стопанската организация; системи и методики за подбор на кадрите, за тяхното стимулиране, за анализиране на социологическите и психологическите причини за трудови злополуки и производствени аварии; социологическите и психологическите изисквания за адаптация и въвеждане на новопостъпващите работници и специалисти; социологическите и психологическите изисквания за обосновката на трудовите норми и нормативи, на проектите за реконструкция и модернизация; социологическите и психологическите фактори за движението и стабилизирането на кадрите и за работоспособността и ефективността на труда в производството; форми за преодоляване на психологическата бариера при въвеждане на нови технически средства и организационни промени и др.

— анализират социално-психологическия ефект от внедряване на постиженията на научно-техническата революция и социалните изменения в съдържанието и характера на труда; правят предложения за преодоляване на социологическите и психологическите бариери;

— участват в създаването, адаптирането и стандартизирането на методики за психологически изисквания;

— участват при разработването на усъвършенствувани системи за формиране, функциониране и развитие на трудовите колективи съобразно социологическите и психологическите изисквания;

— участват в методическото ръководство и координацията при съставянето на плана за социалното развитие на трудовите колективи в системата на СО, анализирането на социалната и икономическа ефективност на мероприятията.

2. Звената по социология и психология на труда имат същите права и задължения като тези на специалистите и отделите по социология и психология на труда в предприятието.

III. ПРИМЕРНИ ФУНКЦИИ НА СЛУЖБИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ И ПСИХОЛОГИЯ НА ТРУДА В СТОПАНСКИТЕ МИНИСТЕРСТВА И ДРУГИ ВЕДОМСТВА

1. Службите по социология и психология на труда в министерствата съвместно с направленията (секциите) в отрасловите научноизследователски институти могат да осъществяват следните функции и задачи:

— оказват методическа помощ и координират дейността на звената, отделите и специалистите по социология и психология на труда в подведомствените им стопански организации и предприятия;

— съвместно с БАН, БСА, Дружеството на психологите и други организират повишаването на квалификацията на кадрите по социология и психология на труда в системата си;

— периодически анализират резултатите и ефективността (социална и икономическа) от дейността по социология и психология на труда в системата си и разработват и предлагат мерки за нейното подобряване;

— организират и координират изпълнението на интеграционни задачи, възложени от ръководството на министерството (ведомството) и др. висшестоящи органи;

— информират периодично ръководството на министерството (ведомството) за изпълнението на задачите и състоянието на дейността и кадрите по социология и психология на труда в системата на министерството (ведомството).

2. Службите по социология и психология могат да изпълняват още и следните функции и задачи:

— оперативно координират дейността на звената, отделите и специалистите по социология и психология на труда в подведомствените им стопански организации и предприятия;

— участвуват в организацията, методическото ръководство и координацията при съставянето на плановете за социално развитие на трудовите колективи в системата си.

3. Направленията (секциите) по социология и психология на труда в отрасловите НИИ могат да изпълняват още и следните функции и задачи:

— разработват и предоставят за ползване отраслови методически материали за осъществяване на практическата дейност по социология и психология на труда в системата на министерството;

— разработват концепции, прогнози и др. в областта на социалното развитие на трудовите колективи в съответната система;

— по установения ред съвместно със звената, отделите и специалистите по социология и психология на труда осъществяват общи социологически и психологически проучвания в системата си, обобщават и анализират информацията, предлагат на съответните управленически органи изводите и препоръките за вземане на решения;

— разработват социологическата и психологическата обосновка на разработваните комплексни теми и проекти от НИИ.

4. Службите и направленията (секциите) по социология и психология на труда в министерствата (ведомствата) и НИИ могат да имат следните права и задължения:

4.1. Права

— да получават информация за основните насоки в производствената и икономическата дейност на министерството, ведомството и по-важните решения, свързани с нея;

— да възлагат по установения ред разработването на методики за социологически, социално-психологически и психологически изследвания;

— да предлагат на ръководствата за привличане като консултанти или съизпълнители ръководни кадри и специалисти, научни работници, изтъкнати социолози и психологи при разработването на важни социологични и психологични проблеми;

— да получават от съответните звена по социология и психология на труда в подведомствените им стопански организации информация за кадровото състояние и изпълнението на задачите, тематичните планове на задачите и др.;

— да координират изпълнението на интеграционни мероприятия;

— да поддържат по установения ред връзки със съответните звена в БАН,

БСА и Дружеството на психолозите; съответните отраслови държавни органи, научни институти и др. в СССР и другите социалистически страни.

4.2. Задължения:

— да познават добре функциите и задачите на партийното, държавното и общественото ръководство, целите и задачите на съответното министерство или ведомство;

— да познават съответните положения и изисквания на икономическия подход и неговия механизъм;

— да популяризират и пропагандират социологическите и психологическите знания и положителните резултати от социологическите и психологическите изследвания в системата си;

— да предоставят на Държавния комитет за планиране и други висшестоящи органи и организации съответна информация за състоянието и развитието на социално-психологичните процеси и явления и дейността за тяхното непрекъснато усъвършенствуване.

СЪОБЩЕНИЕ

Аbonаменти за второто полугодие на сп. „Психология“ се приемат във всички пощенски станции в страната.

Полугодишен абонамент — 1,80 лв. Краен срок за абониране — 20. VI. 1983 г.

МЕТОДИ

БАЗИСНИ МОДЕЛИ НА ВЪОБРАЖЕНИЕТО

КОНСТАНТИН КОСТОВ

Психологията е натрупала фундаментални знания относно структурата и функциите на въображението, но малко от тях са оползотворени. Въображението е психически процес, който намира приложение в изобразителното изкуство, обучението и във всекидневната трудова и производствена дейност. За да може то да се използува широко в практиката, необходимо е да се разработят съответните модели. Като най-подходящо за целта моделиране се оказва имитационното (стимулационно) моделиране.

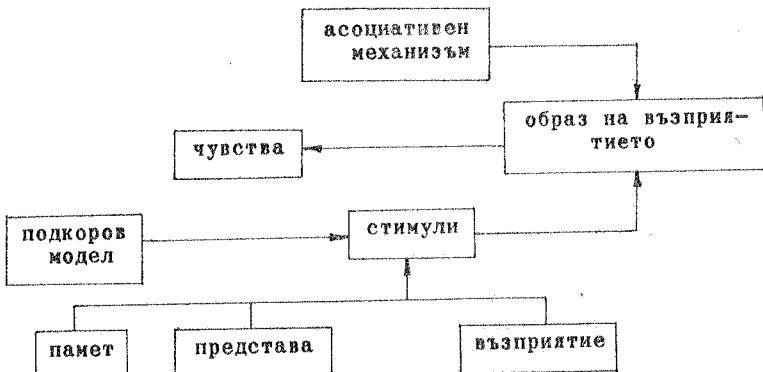
Моделът въобще, в това число и моделът на въображението, разкрива общото и особеното в реално протичащите процеси (обекта на моделирането). Той носи положителни и отрицателни страни на всеки теоретичен модел. Положителното е, че в същтен вид дава информация за обекта, за това, което е най-съществено, значимо за него. Негативните страни са, че редица неща (подробности, детайли, индивидуални черти) остават все още неразкрити, че моделът не разкрива реалния процес, че той не възпроизвежда обекта в неговата цялост, в единство на общо, особено и единично.

Да се отиде към моделиране на въображението, въпреки редица негативни страни налага сложността на обекта, невъзможността той пряко да се наблюдава и описва, да се възпроизвежда. Затова на моделирането на въображението трябва да гледаме като реален и необходим подход по пътя на усвояване на знание за психичните процеси, приложението им в практиката.

С оглед на по-адекватно представяне на знанията, ще разгледаме модела на въображението като структурна цялост, състояща се от две базисни подструктури: модел на преднамерено (целенасочено) въображение и модел на непреднамерено (незеленасочено) въображение. Двата модела имат твърде много общи структурни елементи, но същевременно се отличават от механизмите на функционирането. Това налага да се разгледат и анализират поотделно.

Моделът на непреднамереното въображение имитира дейност на построяване образи на въображението, които възникват внезапно, без предварително поставяне на цел. В кората се натрупват представни образи, които стават „материал“ за случайни и необосновани, понякога и неконтролирани от съзнанието комбинации. Стожер се явява „оживяването на представата“, която възпроизвежда отделна ситуация. Оживената представа става център, около който се обединяват представяните образи. Асоциативният механизъм действува по насока на най-оживените представни образи. По аналогичен начин се получават образи на непреднамереното въображение, като основен „материал“ за комбинации стават паметови следи или възприятия. На фиг. 1 се дава модел на непреднамерено въображение.

Паметовите следи и представните образи са компоненти на модела. Те имат представители в кората и подкорието. Подкоровият модел синтезира паметовите следи, представните образи в един цялостен модел. Стимулите се

Фиг. 1. Модел на непреднамерено въображение

получават в резултат на оживяване на представните образи, паметови следи или възприятни образи. Те притежават емоционална окраска (емоционално звучене).

Възприятният образ е резултат от действието на стимулите и асоциативния механизъм. Между стимулите и асоциативния механизъм съществува сложно взаимодействие. Оживените представни образи задействват асоциативния механизъм, образуват се нови образи, които от своя страна стават нови стимули за възникване на въображението.

Асоциативният механизъм действува различно при подкоровите и коровите модели. При коровите модели асоциативният механизъм се реализира на първосигнална връзка, а при подкоровите доминиращо значение играят безусловните рефлекси. За да опишем имитационния модел на непреднамерено въображение, трябва да приемем следните символични обозначения: Пм — памет; Пд — представа; Вз — възприятие; С — стимули; ПкМ — подкоров модел; Ас — асоциативен механизъм; ВО — образ на въображението; Ч — чувства; ↑ — условен оператор; ∩ — безусловен оператор; ! — знак за спиране.

Имитационният модел има два варианта (V_1). Първият вариант разкрива действието на подкоровите модели, а вторият — действието на коровите модели (V_2). Вторият модел описва по-сложен механизъм, но това съвсем не означава, че подкоровите модели имат по-елементарна структура в сравнение с коровите. За съжаление, подкоровите механизми са малко изучени, твърде слаба информация има както за структурата, така също и за функциите им. От това произтича и глобалният характер на модела, а именно:

$$V_1 = \Pi_{kM} \uparrow C \uparrow A_c \uparrow C \uparrow' B \downarrow A_c \uparrow C \uparrow^2 B \downarrow^2 \dots !$$

Първоначално се актуализира подкоровият модел, който имитира възбудждането на паметови следи (представни образи), след това те се превръщат

в стимули, задействува и асоциативният механизъм и отново оживяват стимулите. Ако стимулите са достатъчни по сила на възбудимост, за да образуват образ на въображение, то образът се създава. Ако не се проследява стрелка № 1, тя насочва ново задействуване на асоциативния механизъм.. Ако те са достатъчни по силата на възбудимостта, създава се образ на въображение.

$$V_2 = B_3 \uparrow P_d \uparrow P_m \uparrow C \uparrow A_c \uparrow C \uparrow B \uparrow \mathcal{C} \downarrow A_c \uparrow C \uparrow B \uparrow \mathcal{C} \downarrow \dots !$$

Вторият вариант се отличава от първия вариант по това, че тук се оживаат последователно възприятия, представи, паметови следи. Освен това, всеки възникнал образ на въображението е свързан с появата на определено чувство (\mathcal{C}), имитира възникване на въображение с участието на кората и съзнанието. Подкорието обаче не е изолирано, то се свързва с коровите модели чрез стимулите.

Моделът на преднамереното (целево) въображение е много по-сложен в сравнение с непреднамереното. Усложненията са за сметка на структурата. Тук се включват нови структурни елементи, които са специфични само за него. Характерното за модела на преднамереното въображение е коригиране на образите по посока на целта. Когато се получат съществени отклонения (първоначално създадените образи не са адекватни на целта), се преминава към корекции.

Моделът на преднамереното въображение имитира процес, който се реализира главно в мозъчната кора с участието на съзнанието. Подкорието също така взема участие във формирането на образи на въображението, но неговите функции са спомагателни. Те подсилват дейността на коровата част.

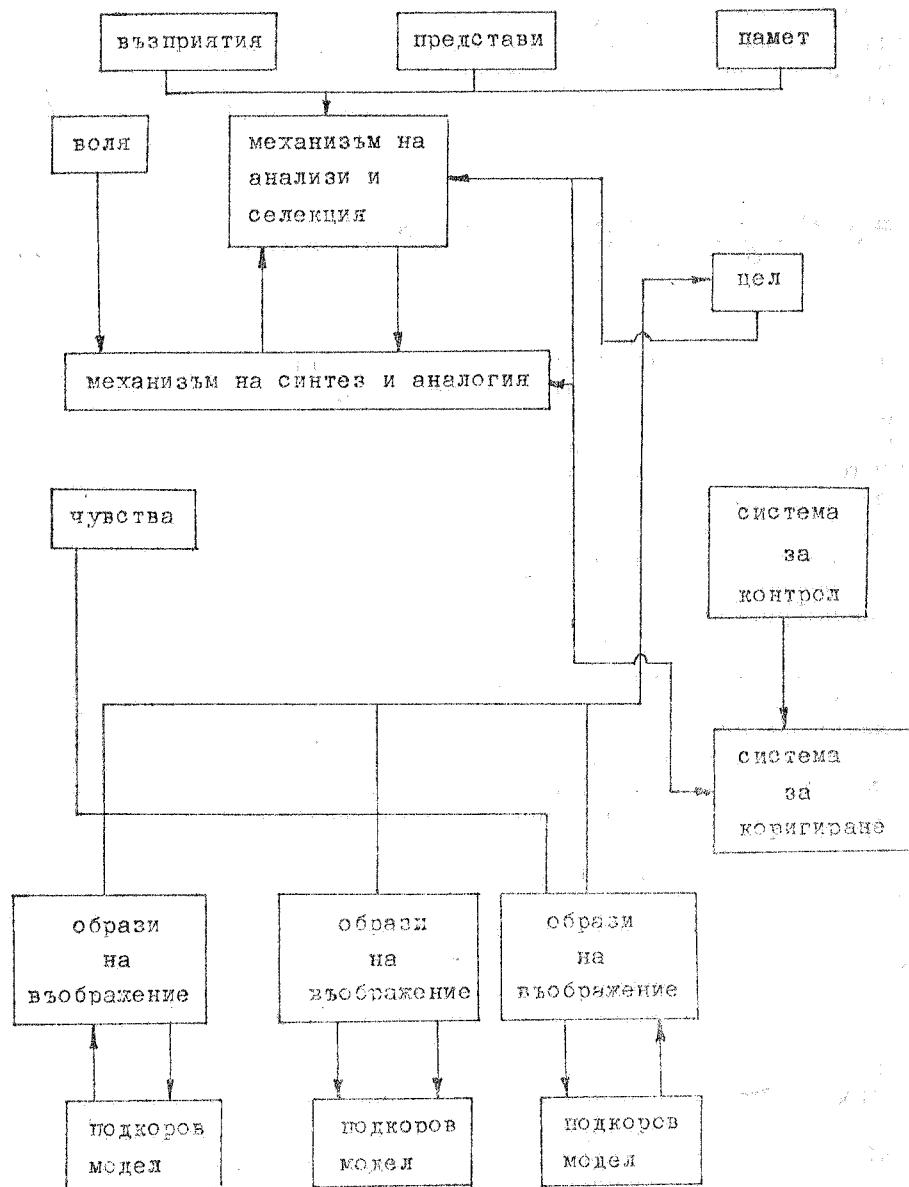
Основните компоненти, които реализират преднамерено въображение, са: цел, механизъм за анализ и селекция, механизъм на синтез и аналогия, система за контрол, подкорови модели, чувства и воля.

При въображението мисленето взема активно участие, като се проектира в механизмите за анализ и селекция, механизъм за синтез и анализ, системата за контрол и системата за коригиране.

Между отделните компоненти на модела се осъществява права и обратна връзка; структурните компоненти и връзките между тях са показани на фиг. 2.

Механизмът на преднамереното въображение ще илюстрираме с имитационен модел. За целта възприемаме следните символически обозначения: Ц — цел; Скн — система за контрол; Скр — система за коригиране; Mac — механизъм за анализ и селекция; Mcs — механизъм за синтез и аналогия; В — воля; Ч — чувства; BO — образи на въображението; ПкМ — подкоров модел; Е — емоции; ↑ — условен оператор; ∧ — безусловен оператор; ! — спри!; () скоби.

Възможни са няколко варианта на имитационни модели, всеки от тях носи специфични характеристики на преднамереното въображение. Първоначално се построяват вариантите, имитиращи по-елементарни случаи, а след това се дават по-сложни имитационни модели, особено тези, които описват творческото въображение.

Фиг. 2. Модел на преднамерено (целево) въображение

$$V_1' = [P_m P_g B_3] \uparrow \downarrow M_{ac} \uparrow M_{ca} \uparrow B_0' \uparrow \downarrow C_{kn} \uparrow B_0, !$$

Първият вариант имитира изработването на образ на въображение, без да се включва коригиращата система. Първоначално механизъмът за анализ и селекция подбира тези представни образи, паметови следи, възприятия, които са в синхрон с целта, след това се задействува механизъмът синтез и аналогия (извършва свързване на изброените актуализирани паметови следи, представни образи и се формира първият проектен образ на въображението (B_01), който чрез контролната система и целта (целта в случая изпълнява контролна функция, между контролна система на осигурена права и обратна връзка). Ако всичко е в синхрон с целта на проектирания образ (B_01) се усилва и по ефекторен път се реализира в образ на въображението (B_01). С това процесът спира. Ако обаче има несъгласуваност между целта и проектния образ на въображението, повтаря се дейността на механизмите за анализ, селекция, синтез и аналогия, след което образът наново се поставя на прещенка на контролната система, която чрез целта извършва проверка и т. н.

Подкоровите модели не са представени в първия вариант, тъй като те нямат основни, а само помощни функции (подкоровите модели изпълняват основни функции в непреднамерено, нецеленасочено въображение).

$$V_2' = [P_m P_g B_3] \uparrow M_{ac} \uparrow M_{ca} \uparrow B_0' \uparrow \downarrow C_{kn} \uparrow B_0, ! \downarrow C_{kp} \uparrow \\ M_{ac} \uparrow M_{ca} \uparrow B_0 \uparrow \downarrow C_k \uparrow C_k \uparrow B_0, !^2 \dots !$$

Вторият вариант е значително по-сложен в сравнение с първия. Той имитира преднамерено въображение при многократно образуване на образи, корекции, уточняване и приближаване до целта. Това, което го различава от първия вариант, е използването на системата за коригиране. Тя дава „препоръки“ относно избора на паметови следи и представни образи, а също така и за промени в методите и формите на избора, ако същите се оказват несполучливо избрани и не допринасят за постигане на целта.

По отношение на процедурите вторият вариант имитира анализ и избор на паметови следи, с които се извършва комбинирането (извършва се синтез и се използува аналогия). Формира се проектен образ на въображението (B_01'), който се съпоставя с целта. Ако контролната система установи, че няма различия от това, което се желае да се постигне и това, което се постига, образът на въображението (B_01') се реализира във (B_0), ако не, се включва системата за контрол, която дава предложение за корекции на механизмите за анализ, избор на паметови следи, синтези и аналогии, образува се проектен образ на въображение (B_02), който се съпоставя с целта.

BASIS MODELS OF IMAGINATION

K. Kostov

Variants of unpremeditated and premeditated instruction are proposed to imitate the basic procedures which take place in the de-

velopment of imagination. The further step should be the investigation on the different substructures and mechanisms of its main components, such as the mechanisms of analysis, synthesis and analogy, the system of control, the system of correction etc. The findings of such investigation may help the imitational models to get nearer to the real psychic process of imagination.

ИСТОРИЯ НА ПСИХОЛОГИЯТА

ПЕНЬО РУСЕВ И ПСИХОЛОГИЯТА НА ХУДОЖЕСТВЕНОТО ТВОРЧЕСТВО¹

СТОЙКО ЛАЗАРОВ

Основите на психологията на художественото творчество като наука в България се поставят от проф. Михаил Арнаудов. Неговото научноизследователско дело в тази област става основа за по-нататъшни изследвания на творческата дейност в няколко основни направления: литературно-психологически анкети, самоанализи на български писатели, по-общи изследвания по въпросите на творческия процес.

Определено място в развитието и утвърждаването на психологията на художественото творчество като наука имат трудовете и изследванията на проф. Пеню Русев. Ученник на Мих. Арнаудов, той свързва още ранните си, студентски статии и студии с въпросите на творческия процес — за възприемането на Яворовата лирика, за литературните влияния и др. Плод на работата му в това направление е първото по-цялостно

¹По случай годишнината от смъртта на проф. Пеню Русев

литературно-психологическо изследване „Лейо Яворов — възприятия и художествена творба“.

При създаването на тази първа книга Пеню Русев търпи определени влияния както от М. Арнаудов, така и от проф. Сп. Казанджиев — преподавател по психология в Софийския университет. Но не без значение за младия учен са философските и психологически трудове на Тодор Павлов и С. Л. Рубинштайн. Така, непосредствено след 9. IX. 1944 година, изследвайки психологическите страни и особености на художественото творчество, П. Русев се оказва между идеализма на Сп. Казанджиев и диалектическия материализъм на С. Л. Рубинштайн в психологията, между стихийния материализъм на М. Арнаудов и последователната диалектика на Т. Павлов във философията и теорията на художественото творчество. Тази противоречивост на философските, психологическите и общотеоретически източници, сред които се оформят неговите възгледи за психологическите страни и особености на творческата дейност, характеризира цялото му литературно-психологическо изследване „Лейо Яворов — възприятия и художествена творба“. Поради това, макар пристрастно, литературният критик М. Наимович с основание критикува някои постановки в тази книга на младия учен, който наистина при изследване на възприятието като психологически процес има пред вид трудовете на Сп. Казанджиев, макар да не стои на субективно-идеалистически позиции като него.

П. Русев разглежда, в духа на Сп. Казанджиев, усещанията и възприятията като „реактив-

ни явления“, нетъждествени на своя обект. Поради това несъответствие и поради предизвикващата го психическа дейност, той също ги определя като „творчески актове“ и приема възгледа за „изпреварващата активност на общата нагласа на съзнанието“. Но П. Русев пише: „Възприятието изобщо има две половини — една действителна, обективна, сетивно-реална и друга — индивидуално-реактивна, лична. Реалното дразнение — първата половина — може да бъде по-слабо или по-силно и зависи както от характера на дразнителя, така и от особеностите и възможностите на сетивата.“ И по-нататък: „Въздействието на индивидуално-реактивната половина във възприятието — схваната като „обща нагласа на съзнанието“ — върху неговата сетивно-действителна половина има съвсем различни форми и пътища т. е. докато Сп. Казанджиев смята „общата нагласа на съзнанието“ за активно проявяващ се процес в сетивната и в представната половина възприятието (в цялостния възприятиен акт), за П. Русев възприятието е единство на обективна, сетивно-реална и субективна, индивидуално-реактивна половина. „Общата нагласа на съзнанието“ е присъща само на индивидуално-реактивната половина. Ние възприемаме не самото възприятие — пише той, — а възприемаме света; възприятието, образите са резултат на това възприемане. В този смисъл „дразненията от външния свят предизвикват въззнанието едни или други възприятия“. С думата „възприятие“ се означава „впечатлението, което външният свят поражда във знанието ни, като действува непосредствено върху нашиите сетива“. Ние познаваме света посредством възприятието, а не възприятието като такова. Възприятието е отражение на въздействуващия обект и затова чрез възприятието можем да познаем обекта—

това е основната мисъл, която пронизва изследването на П. Русев.

Разбира се, отричайки субективния идеализъм в първата му книга, не можем да утвърдим последователния диалектически материализъм в нея. Независимо от стремежа да разглежда от диалектико-материалистически позиции важните въпроси за творчеството като проява на цялостната личност на поета, за ролята на социалния опит, за връзката между наследено и придобиващо се и други, у него остава стремежът да обяснява творческата личност главно с психологически причини, поради което нарушиava принципа на детерминизма на психичното и стига до методологическа непоследователност и някои крайни изводи.

Успоредно със слабостите и противоречията, у младия П. Русев обаче последователно се разкрива неговият специфичен възглед, че основа и условие за всяко творчество в изкуствата е художественото възприемане — възглед, който той обосновава и развива в зрелите си изследвания по психология на художественото творчество.

За да се научи да твори — пише П. Русев — човек се е научил първо да възприема света — в себе си, край себе си и света, отразен в творбите на художествената култура. Определящо е възприемането на света като материална система, което той разграничава от възприемането на художествените творби.

Възприемането на материалния свят е процес, по време на който, при връзката на субекта с въздействуващия обект и под влияние на система от фактори, се извършва „подбор и прегрупиране“ на сетивните данни. В резултат на „подбора“ и „прегрупирането“ се получава не тъждество, а субективен образ на обекта в съзнатието на човека. Тази преобразуваща дейност на психиката по отношение на въздействуващия обект

определя творческия характер на възприятийния процес и на неговия продукт в човешката психика — възприятния образ. „Съзерцаващият пейзажа — пише П. Русев — не е прост зрител, безпристрасен наблюдател, а пряк участник, до известна степен творец на своите впечатления“.

Художественото възприемане е обусловено от тази творческа в основата си способност на човека, но то е обусловено и от художественно-творческия характер на самата творба. Следователно обект на художественото възприемане не е просто реалният свят, а художествената творба, чрез която се опосредова връзката с този свят. С други думи, съществената разлика между възприемането на действителността и възприемането на художествените произведения е в това, че едното е резултат на „непосредна“, а другото на „опосредована“ връзка с реалните предмети и явления от действителността. Или ако употребим използвания от П. Русев израз на Н. Н. Волков, при възприемането на рисуван пейзаж става дума по-скоро за „отражение на отражението“, а не за „копие на възприемания обект“. При това, за разлика от естетическото впечатление от природния пейзаж, за художественото изображение е характерно, че там „всичко стои във връзка с цялото, всичко е градирано, всичко има смисъл не само за себе си, а като част, като елемент“ — т.e. „отличителното, същественото за художествените произведения в сравнение с това, което наблюдаваме в природата и живота, е тъкмо художествената им организираност и завършеност“. Следователно „първата основна особеност на художественото възприемане като психически процес се дължи на художествения характер на произведенията на изкуството и литературата“.

Друга съществена особеност на ху-

дожественото възприемане, според П. Русев, е качеството му на информационен процес с определена специфика. Специфичното за художествено възприемане като информационен процес, е, че светът, изкуството и възприемащият изкуството и света човек са „завършени и динамични (развиващи се)“ системи. Като такива те са носители на определена информация в качеството ѝ на социален (обществен) и превърнат, по отношение на субекта на възприемането, индивидуален опит. Условие за духовното развитие на личността (като субект) и за създаваното от нея изкуство е сложното и многостранино (в частност, двустранно) протичане на информация от обекта към субекта на възприемане и обратно. Следователно, ако творецът „кодира“ с определени средства, по определен начин и с определена цел дадена художествена информация, то възприемащият „декодира“ и „пресъздава“ във въображението си „чрез съзия код, в обратен ред“ тази художествена информация. В този смисъл „да се създаде една художествена творба“ пише П. Русев — ще рече тя да се кодира, а да се възприеме — да се декодира“.

Липсата на тъждество между художествената информация в творбата и нейния „модел в съзнанието на възприемащия“ е показател за творчество.

Някои съвременни учени (С. Мейлах, А. Г. Ковалев и др.) смятат, че възприемането на художествени произведения не е творческа дейност или в най-добрия случай е „сътворчество“, „съпреживяване“ и т.н. Според Мейлах читателят или зрителят „не създава нищо принципиално ново“, а само „възсъздава“ системата от съдържащи се в художествената творба образи, „интерпретират ги“. За А. Г. Ковалев възприемащият не е в истинския смисъл на думата творец, а „съучастник“, „интерпретатор“

на авторовата образна система. При такава постановка на въпроса за специфична динамика на художествено възприемане е трудно да се говори.

Пеньо Русев, за разлика от А. Г. Ковалев и В. С. Мейлах, се насочва към „циркулацията“ на художествена информация между автора и действителността, от една страна, и между творбата и възприемащия, от друга, и стига до извода, че самото противчане на художествена информация и избиствието ѝ в съзнанието на възприемащия до определена образна система, нетъждествена на създаната от автора, е показател за творчество в процеса на художественото възприемане. В подкрепа на неговия възглед са редица собствени наблюдения, изказвания на творци от различни изкуства и практиката на изпълнители — певци, актьори, музиканти. Следователно художественото възприемане, пише той, е художествено-творчески процес — близък и сроден, но не тъждествен на художествено създаване.

Възгледите на П. Русев за художественото възприемане се характеризират и с друга една особеност. Фактите на художественото създаване и на художественото възприемане, пише той, разкриват не само психологически, но и комуникативни, социологически, гносеологически и други особености на художественото творчество. В този смисъл, разглеждането на проблема за художественото възприемане (и за художественото творчество) само от психологически позиции (от позициите на възприемащия субект) е недостатъчно и неефективно. Затова в поредица статии и студии от 70-те години той се насочва към изследване на комуникативните, културно-исторически и социално-психологически страни и особености на творческия процес и потвърждава необходимостта от комплексен

подход при неговото изучаване.

Определено влияние върху възгледите на П. Русев от този период оказват някои направления и тенденции в съветското изкуствознание и по-специално трудовете и изследванията на Б. С. Мейлах. За Мейлах също „успешното, многоаспектно изучаване на художественото възприятие се постига само като изследване комплексно, на границата на различни области на знанието“. Комплексността на подхода към художественото възприемане (и към творческия процес изобщо) е обусловена, според Мейлах, от необходимостта „да се премине от изследване на структурата на човешката индивидуалност... към типологически характеристики и широки исторически обобщения в системата на човекознанието“. Изхождайки от такива мащабни позиции и от факта, че създаващият и възприемащ изкуството човек е социално същество, Мейлах придава особено значение на социологическите страни и особености на творческата дейност — в частност на „социологията на възприемането на изкуството“. Организиращ център в комплексното изследване на творческия процес за него е „спецификата на изкуството“, която трябва да се има пред вид от всеки изследовател, независимо от преобладаващите социологически, психологически или други позиции в неговите изследвания.

За П. Русев „организиращ център“ в научноизследователската работа при комплексния подход към творчеството е „възприемането на света и изкуството“. Вън от възприемането на социален опит, пише той, не може да се създаде човешката личност, а без възприемане и усъвършенствуване на творчески опит не може да се изгради нито творецът, нито човекът, способен да цени резултатите от художественото творчество. В този смисъл, насочването на П. Русев

сев към социологически, кибернетични, културно-исторически и други аспекти на художественото творчество може да се приеме като стремеж за разширяване и задълбочаване на собствения му възглед за психологическите страни и особености на творческата дейност.

Но въпростът има и друга страна. Както сам често споделяше П. Русев, една от сериозните причини да се наложи към психологическите страни и особености на творческата дейност е запознаването му с трудовете на К. С. Станиславски и по-специално с книгата „Работата на актьора върху себе си“. Известни са поредица статии на младия П. Русев, повлияни от Станиславски. В тях той активно въвежда например термина „психотехника“. Разбира се, връзката на П. Русев със Станиславски е много по-сложна от простото взаимствуване на терминология и опит. За П. Русев, както и за Станиславски, творческият процес има две страни: „вътрешна, мисловно-емоционална, психическа“ и „външна, действено-материална, техническа“. Различията в процесите на художественото създаване се дължат на „външната страна“ — на различния „материал на творчеството“ и на определената от него „техника“. Обратно, мисловно-творческата, „вътрешната страна“ на художествено-творческия процес във всички изкуства е сродна и близка, подчинява се на общи закономерности и се характеризира с почти еднакви особености и белези. Психологията на художественото творчество изучава вътрешната, психическата страна на художествено-творческите процеси: онова, което К. С. Станиславски нарича „психотехника“ на творчеството и което противопоставя на „техниката“ в него. Същевременно П. Русев подчертава, че ако практическите дейности, съпътствуващи творчеството — ритмика, пластика, техника на говора в театър

ра; рисуване, перспектива и др. в живописта — сами по себе си не са предмет на психологията на творчеството, то „органът“, който осъществява тези дейности — „художникът-творец, като устройство за художествено-творческа дейност“ — е предмет на психологическо изследване. В този смисъл, „художествено-творчески, за П. Русев, са не само психическите процеси на художественото създаване и възприемане, но и психическите процеси на формиране, израстване и развитие“.

На формирането, израстването и развитието на твореца в изкуството и по-специално, на твореца в литературата, П. Русев посвещава няколко студии: „Творчеството на Чехов и Горки — школа за реализма и майсторството на Елин Пелин“, „За същността и ролята на литературните влияния“, „Драмите на Антон Чехов и драматургът Пейо Яворов“ и др. В това отношение той вече съществено се разграничава от К. С. Станиславски.

Литературните влияния, според П. Русев, са „школа“ и условие за израстването и развитието на всеки творец. Те са свързани, от една страна, с идейни въздействия на големия творец върху „начевация“; от друга — младият творец се учи чрез влиянието да изнамира художествени концепции и сам да твори; от трета — литературното влияние въздействува и изменя както едно или друго качество, така и цялостната психика на твореца. В този смисъл литературните влияния не са „заимствуване на чужд творчески опит“, а „системна и съзнателна работа на писателя върху себе си“. С това свое качество литературните влияния са предмет на психологията на художественото творчество.

Следователно П. Русев схваща психологията на художественото творчество като „наука за психологическите закономерности и особености

на художествено-творческите процеси“, с три основни дяла: „психология на художественото създаване, психология на художественото възприемане и психология на художествено-творческото формиране, израстване и развитие“.

Това разбиране за психологията на художественото творчество като наука е специфично за Пеньо Русев.

В областта на психологията на художественото създаване Той обогатява и в известна степен развива учението на М. Арнаудов за художествената концепция, възгледа за творчеството като проява на цялостната психика и др. Но неговият съществен принос в областта на психологията на художественото творчество е свързан с психологията на художественото възприемане и с психологията на художествено-творческото формиране, израстване и развитие. В тези два „дяла“ на тази наука той утвърждава възгледа за художественото възприемане като основа и условие за всяко творчество, разкрива диалектическата взаимовръзка между художественото създаване и художественото възприемане, обосновава творческия характер на художественото възприемане, определя литературните влияния като необходим процес във формирането, развитието и изявата на художествения талант и ги включва в единната система на науката „психология на художественото творчество“. В този смисъл, ако М. Арнаудов създава и утвърждава психологията на литературното творчество като научна дисциплина, П. Русев разработи основите на психологията на художественото творчество като самостоятелна наука и разкри съществени перспективи за по-нататъшното ѝ утвърждаване и развитие. В това е неговият съществен и специфичен принос в тази област на научното знание.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СЪРЕВНОВАНИЕ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ТРУДОВИЯ ПСИХОЛОГ

ТРИФОН ТРИФОНОВ

В психологията, както и във всяка наука, има проблеми с фундаментален характер и проблеми с приложен характер, има проблеми с по-голяма за обществото ценност в даден етап от развитието му и проблеми с по-малка ценност. Няма да превеличим, ако посочим, че социалистическото съревнование съдържа в себе си фундаментални проблеми от психологическата наука и същевременно е един много значим за социалистическото общество проблем. Този проблем съдържа въпроси от психологията на управлението, от морала и идеологията, от икономиката и от политическото съзнание на масите. Именно затова и поради големата му икономическа значимост партията и правителството му отделят голямо внимание в продължение вече на няколко десетилетия. Социалистическото съревнование като проблем е било обект на внимание на партийни конгреси, на пленуми на ЦК на БКП, на конгреси и пленуми на ЦС на БПС, на бюрото на МС. Затова социалистическото съревновование изисква една продължителна изследователска работа, каквато ст.н.с.

Искро Косев му отдал в продължение на 20 години. С основание той остана верен на този проблем, а може би и заради това друг от психолозите в България не се докосна до многоаспектичните въпроси на социалистическото съревнование.

В монографията си „Съревнователните мотиви и влиянието им върху работоспособността“ авторът обединява два проблема: проблема за работоспособността като проблем на трудовата психология и съревнователните мотиви като проблем на социалната психология. Докато по първия проблем са налице значително много разработки и изследвания, датиращи от началото на века, то по проблема за съревнователните мотиви разработките са ограничени. Този факт усложнява задачата на автора, а тя се усложнява и от факта, че социалистическото съревнование е винаги актуален и жизнено значим проблем, в който са ангажирани трудови колективи и политически организации. Затова този проблем заслужава внимание. Ако трудът на И. Косев беше посветен само на работоспособността, можеше да не му се

В рецензиата на проф. Трифон Трифонов върху книгата на ст.н.с. Искро Косев „Съревнователни мотиви и влиянието им върху работоспособността“ се разглеждат актуални проблеми на психологията на съревнованието. Поради значимостта на проблема, редакционната колегия на сп. „Психология“ се надява, че и други специалисти ще изложат на страниците на списанието своето отношение.

отделя внимание, защото за нея са написали много автори, новото изследване само би разширило кръгът ѝ. Но със съревнованието въпросът е по-сложен.

Експерименталните си изследвания и теоретични виждания авторът е изложил в рамките на 180 страници. Книгата съдържа увод, пет глави, изводи и заключения. В гл. I Косев фокусира вниманието си върху работоспособността и мотивите, а в увода поставя накратко въпросите и значимостта на проблема. Когато читателят прочете последната страница от увода и глава първа, остава с впечатление, че авторът сега започва да работи по въпросите на социалистическото съревновование, пристъпвайки предизвикателно към тях. Още на третата страница Косев посочва: „До единна психологическа теория за съревнованието може да се достигне само чрез системни експериментални проучвания в трудовата, главно социалната, спортната и педагогическата психология.¹ Читателят познава ст. н. с. И. Косев с разработките в областта на съревнованието и очаква от него именно единна теория, още повече че авторът в други свои публикации е разработвал модели на съревнователната дейност, които несъмнено се създават на базата на такава теория.

В тази първа глава на труда си Косев внимателно и системно излага постановки за работоспособността, докосва се до въпроси на кибернетиката, но като че ли е нямал време или пък е подценил едно от най-реномираните издателства у нас, под-

насяйки определения на съревнованието като следното: „Под съревнование обикновено се разбира стремеж да се надмине „някой“ или „нещо“, стремеж на трудещите се да повишават производителността на труда и да подобряват качеството на производството чрез по-добра организация на труда“². И по-нататък: „Оттук следва най-общото определение на съревнованието като надминаване на „някой“, на „нещо“ или „себе си“³ (подч. от автора). Ако читателят отвори „Български тълковен речник“⁴, ще прочете същото определение. Ето и определението на съревнованието в речника: „Стремеж да се надмине някой или нещо. Стремеж на трудещите се да повишават производителността на труда чрез по-добра организация на труда“. В първото определение на съревнованието от И. Косев е прибавен терминът — да подобряват качеството на производството. ... (Подобрява се качеството на продукцията, не на производството), във второто този термин е изпуснат. Авторът на книгата не е счел за необходимо да посочи първоизточника на концепцията си за съревнованието, макар че тази концепция е формулирана 20 години преди да се отпечата книгата за съревнованието.

Азбучна истина е, че когато се дава определение на нещо, се изхожда от характера на същото, от неговата същност. Не без основание, даже в учебника по обща психология, съветските психолози са поставили съревнованието към масовите социално-психически явления и при определението му акцентуват вър-

¹И. Косев, цит. труд, с. 9.

²И. Косев, цит. труд, с. 14

³И. Косев, цит. труд, с. 14

⁴Български тълковен речник, НИ, 1963, с. 893.

ху взаимодействието между личностите, колективите, групите, при което взаимодействие възникват и се реализират стремежите на тези личности, колективи и групи да надвишат резултатите едни спрямо други¹ (подч. от авторите).

В същата глава на труда си И. Косев посочва, че съревнованието като психическо отношение е и мотив на поведение² (подч. от автора), т.е. авторът прави опит да навлезе в психологията на съревнованието. И за да бъде по-убедителен, посочва няколко цитата от съветски учени: цитира С. Л. Рубинщайн—От отношението... се ражда мотивът³, после Н. Мясищев и по-точно книгата му „Личност и неврозы“, от която И. Косев извлича: „Н. Мясищев сочи в онтологически план няколко „фази и степени“ в развитието на всяко психологическо отношение: условно-рефлекторен стадий, уровен на конкретно емоционално отношение, отношение на конкретно личностен характер и отношение с високо съзнателен характер“⁴. След тази постановка на Мясищев се преминава към А. Г. Ковалев, а именно: „Послабо осъзнати отношения — това са чувствата на симпатия и антипатия, дълбоко осъзнатите отношения — това са принципиалните отношения, зависещи от нравствените идеали и убеждения“⁵. Накратко в четири последователни изречения са включени четирима автори, от които само И. Косев говори за съревнованието, като го отъждествява с психическото отношение. С. Л. Рубинщайн пише за

¹Общая психология, М., изд. Просвещение,

²И. Косев, цит. труд, с. 17.

³С. Л. Рубинщайн, цит. по И. Косев, с. 17.

⁴Н. Мясищев, цит. по И. Косев, с. 17.

⁵А. Г. Ковалев, цит. по И. Косев, с. 17.

⁶З. Иванова, цит. по И. Косев, с. 29.

връзката между отношението и мотива, а не за психическото отношение и мотива. Н. Мясищев пише за степени и фази в онтологически план на психическото отношение, постановките на А. Г. Ковалев също не се отнасят за съревнованието.

И. Косев даже не е успял да обвърже цитираните общопсихологически постановки (за извикване над тях и въпрос не може да става) със съревнованието, а просто ги пришива към него. Останал прикован към няколкото цитата от общата психология и не успял да ги развие и включи в арсенала на концепцията си за съревнованието, Косев отново се връща към едно чуждо определение на същото, за да продължи да разгръща концепцията си, да изгражда моделите на съревнователните мотивации.

Едва ли има друг такъв феномен в практиката на социалистическото строителство като съревнованието. То формира и съдържа богата психология на масите, широки потенциални възможности за формиране психологията на личността и широк диапазон от възможности за екстериоризация на субективната и масовата психология. Този феномен не трябва да се умъртвява в определения, подходящи за тълковни речници, нито пък механически да се свързва с волята, чувствата и с кибернетиката. Съревнованието следва да се разгърне на фона на мотивационната сфера и морала и да се интерпретира не толкова работоспособността, разглеждана механически като съвкупност от физиологическите и психическите процеси,⁶ а трудоспособността на колективите като способност

1981, с. 128.

да се трудят по време на цялата си трудова кариера. Но същността в работата е не само да се посочват обществените условия като детерминатор на съревнованието, а да се разкрият психологическите механизми, чрез които обществените условия се превръщат в личностни, да се изясни как колективната психология се обективира в продукцията чрез съревнованието. Идеологията и политическото съзнание на масите проникват в мотивационната сфера на личността и колективите, превръщат се в мая при формирането на техния морал, който във вътрешно психологически план детерминира формирането на съревнователната им потребност. Пришиването на общопсихически феномени от рода на волята, чувствата и висшите психически функции към съревнователната дейност с нищо не обогатява теорията и практиката. Не по повърхността, не по заобиколен път и механически трябва да се тръгва, когато се разглежда в теоретичен план проблемът за съревнованието.

Когато човек прочете заглавието на книгата на И. Косев, остава с впечатление, че авторът е улучил сърцевината на съревнованието и очаква в текста да се разкрият теоретичните постановки на проблема и да се разгърне една широка панорама от експериментални изследвания, каквито съревнователната дейност изисква. Вместо това читателят остава изненадан от липсата на собствено виждане на теоретичния аспект на съревнованието и разочарован от постановката на Косев, че „социално-психологическите аспекти, които обхващат груповите и колективните зависимости, няма да бъдат разработвани...“², а „ще се проследяват само промени в работоспособността на отделния работник“¹. Къде е тогава

съревнованието? Къде са съревнователните мотиви? Нали те фигурират в заглавието на труда. Може би трябва да ги търсим в работоспособността на отделния работник, както прави И. Косев? Нали трудовите физиолози в продължение на повече от половин век изследват именно това. Нали след физиолозите и хигиенистите, даже и някои психолози продължиха да изследват работоспособността, ползвайки и биохимични преби. И ако в цялата трудова физиология и психология този проблем зае централно място, първопричината беше в стремежа на организаторите на труда да намалят умората и да осигурят висока производителност. В буржоазната трудова психология и физиология този проблем, ангажирал усилията на физиолози, хигиенисти и психолози, отдавна е изживян. Усилията на организаторите на труда и на психолозите се съсредоточиха върху социално-психологическите феномени на колективите, групите. Читателят остава с впечатление, че Косев, веднъж тръгнал по погрешен път, датиращ още преди 20 години, продължава да се спъва във формулираните тогава постановки за съревнованието и работоспособността и сега като че ли вижда неудачите, но няма сили да се раздели с написаното и прави несполучливи опити да го пришие към социалната практика. Това се потвърждава и от факта, че Косев не се ограничава с ергографическата методика при изследване на проблема, а провежда социологически изследвания, считайки, че с това ще направи сполучлив преход от позициите си, залегнали в ергографическата методика, типична за установяване на физическата сила на отделното лице и ползвана за тази цел от физиолозите в миналото. Един

¹И. Косев, цит. труд, с. 50.

поглед към съвременния труд ще ни убеди, че не работоспособността е главният механизъм, който определя съревнователната дейност. За никого не е тайна, че съвременните професии са интелектуализирани и не физическите усилия, изследвани с ергографа, а стилът, умствените способности, тактът в съчетание с високо чувство на отговорност и социалистическа съзнателност ще повишат обществената производителност на труда. Социалистическото общество не се нуждае от хора, които проявяват голяма работоспособност и достигат до висока производителност, но само за две-три години, след което се трудоустрояват. Но когато психологите на труда се ограничават в изследването на съревнованието от гледна точка на работоспособността, те си намират и своя обосновка. „От предмета на изследването се изключват колективните форми на съревнование, за да се постигне възможно относително изолиране и експериментално проследяване на съревнователната роля на сравнително еднородни и еднотипни мотиви, за да се ограничи броят на многото фактори. Така ще се осъществи главно известен трудовопсихологически подход към поставената тема. Колективните форми на съревновование са обект на друг род психологически изследвания, предимно от областта на социалната психология“¹. Изключете от съревнованието колективните форми и вижте какво ще остане от него и продължете да изследвате това, което е останало с ергографа и коректурната таблица, чрез които Косев прави своето откритие за съревнователната дейност като дейност за надминаване на някой, на нещо и на себе си. При повторното прочитане и за-

познаване с тази методика в представите ми изплюваха картички от едновременните панаири и сборове, когато опитни търговци организираха състезания на физическа сила на случайно събрали се посетители, като им предлагаха изтласкането на тежести по пригодени за целта релси. И така социалистическото съревновование е изпразнено от социалната психология и сведено до следните цели и мотиви:

„Цел: Колкото се може повече“

„Мотиви: За да видя колко може да ми издържи ръката“

„Цел: Колкото мога повече“

„Мотиви: В моя полза е да видя дали моят мускул е в нормално състояние“²

Именно от този род „цели“ и „мотиви“ Косев извлича поднесените в труда модели на мотивацията: обща съревнователна мотивация (ОСМ), специфична съревнователна мотивация (ССМ) и преходна съревнователна мотивация (ПСМ). Какво представляват тези мотивации и могат ли да се извлекат от ергографическата методика и коректурната таблица, първата методика изследваща физическата работоспособност, а втората — обем на информация. Но нека да цитираме автора. В параграф втори на пета глава Косев прави психологическа характеристика на ССМ и на първо място в характеристиката посочва трите мотива: достигане и надминаване на „себе си“, достигане и надминаване на „другите“, достигане и надминаване на първенца — това са според Косев мотивите, които изграждат психологическото ядро на ССМ. За да убеди читателя, авторът го връща към таблица 28 и към отговори на анкетирани работници. От таблицата читателят остава неубеден, или авторът не е успял

¹И. Косев, цит. труд., с. 50.

²И. Косев, цит. труд, с. 139.

да докаже, че тези мотиви са ядрото на ССМ.

Що се отнася до ОСМ, авторът твърди, че тя се изгражда на основата на отговори като: „Всеки комунист изпитва лична радост от успеха на предприятието“, „Стара се, защото съм комсомолски секретар и трябва да давам пример“ и др. Предоставяме на читателя да коментира отговорите от анкетата и тълкуването им от автора на книгата.

Към посочените три мотива на ССМ Косев въвежда и четвърти — достигане и надминаване на нещо. Малко по-нататък въвежда още два мотива — гласност на достигнатото и взаимно сравняване. Последните два мотива според автора имат непостоянен характер и изграждат непостоянната ССМ, а другите четири — постоянната ССМ.

Пред нас е пълната картина на ССМ с посочените четири мотива. Косев доказва, че благодарение на тези мотиви изследваните лица подобряват работоспособността си много повече от контролно изследваните, тъй като първите знаят какво и колко с постигнали. По тези пунктове на изследването И. Косев обосновава съревнователната мотивация и влиянието ѝ върху работоспособността. Но същината на проблема не е само в резултатите. Те нерядко доказват, че от водопада вода пада. Същността е в първоизточника на идеята за мотивационната сфера, в социалната психика, в идеологията и морала. В съотношението на тези фундаментални за личността феномени — социална психика, мотивационна сфера, морал и идеология — трябва да се търси психологията на съревнованието. Като се изхожда от икономическата база на социали-

стическото общество и обществените отношения, следва да се премине към анализа на посочените по-горе феномени и да се разкрият механизмите на тяхното взаимодействие, и то в рамките на трудовите колективи. Например може ли да се говори за съревнователна дейност и психология на съревнованието, без да се анализира въпросът за прехода на потребностите в мотиви, да се изясни филтриращата роля на мотивацията спрямо широкия диапазон от потребности в личността. Социалната психика не остава на равнището на потребностите, интересите и желанията, а се трансформира в мотивационната сфера, търпи решаващото взаимодействие на морала и идеологията, за да ги захрани отново във и чрез постиженията на личността в трудовата дейност, в това число и в съревнователната. Съревнованието между трудовите колективи не възниква само на основата на потребностите на хората, а на основата на техния морал, политическо съзнание и идеология. В мотивационната сфера на отделната личност противчат сложни психични преживявания, защото в тази сфера се срещат, от една страна, потребностите на личността, желанията, намеренията и влеченията ѝ и от друга — застават моралът, идеологията, политическото съзнание като устойчиви феномени. Не винаги лесно и пряко потребностите, намеренията и желанията се прецеждат от мотивационна сфера, за да подхранят морала и идеологията на личността. Нерядко настъпват вътрешни противоречия между социалната психика и устойчивите феномени като морала и идеологията. И това противоречие противича в мотивационната сфера.¹ Да надминеш

¹ Загатнатите тук въпроси са обект на обстойно разглеждане от психологи и социолози. Виж. В. Вичев — Морал и социална психика, НИ, 1974, Ф. Генов — Психологическият климат, Профиздат, 1979 г., А. Петков, Психо-мотивационно съдържание на човешката дейност, БАН, 1978 г.

себе си (като мотив този процес съдържа потенциал за индивида), да надминеш нещо — това ли са мотивите в съревнователната дейност и когато даден трудов колектив се съревновава с друг, до тези мотиви ли се свежда съревнователната активност на хората. Зад стремежа трудовите колективи да се съревновават и постигат повече един спрямо други стоят механизми от обществени, колективни и лични мотиви. Йерархията на мотивацията се преплита в сложно кълбо, като в един случай се тръгва от личното, за да се премине към общественото, в други случаи общественото и колективното са водещи и като такива формират мотивационната сфера на личността, в трети случаи личностното си остава в рамките на групата и рядко прераства в обществено. Когато разработничката произвежда повече и се съревновава, тя работи за колектива, за нацията, представя България пред външния свят с произведеното, но работничката не забравя, че с това ще получи и по-голямо възнаграждение. Мотивът „Достигане и надминаване на първенца не се свежда до: „Да го мина този“. „Да направя повече от него. Да видя мога ли повече от него“¹ Това е една игра на съперничение, една игра със състезателен характер, която трае докато продължава ергографическо изследване, но в няя няма никакви съревнователни мотиви.

С аналогични мотиви Косев характеризира и преходната съревнователна мотивация. Тук названието е друго: проверка на сили и възможности, показване на сили и възможности, по-голямо постижение в сравнение с предишното. Ако вниманием в отговорите на изследваните ще видим, че няма разлика по отно-

шение на характерните особености на мотивите, типични за ССМ и тези на ПСМ. Ето и някои отговори: „Да видя колко ми е силата“, „Повече пъти да натискам и равномерно“, „Колкото мога повече“, „Да видя колко ще мога, защото това показва по-голяма сила“.² Този затворен кръг на саморазсъждение, зад който се крие желанието на човека да се види, например да знае колко килограма е, колко може да хвърли надалеч и т.н., остава много далеч от съревнователната мотивация на трудовите колективи, в това число и на отделната личност от колектива.

Когато човек знае дългогодишните научни търсения на Косев в областта на съревнованието и когато прочете заглавието на книгата, очаква една теория за съревнованието, очаква да се запознае с една панорама на социалистическото съревнование, която ще задоволи организаторите на труда, ще задоволи и психологите. Авторът дълги години работи съвместно с професионалните съюзи у нас, с градски и окръжни комитети на партията, провеждал е и провежда социологически изследвания по съревнованието. И в тази книга авторът в специална глава анализира данни от изследвания, като ползва анкетната форма. Но когато човек прочете и тази глава от труда, чрез която Косев прави опити да навлезе в социалната психология на съревнованието, и тук остава неудовлетворен. Новите черти на социалистическото съревнование, които Косев желае да разкрие, липсват, въпросите (те могат да бъдат отнесени към всяко друго социологическо изследване), с които ги търси, не могат да разкрият тези черти. В досегашните си разработки по съревнованието³ Косев, като се придръжа към икономиката и към

¹И. Косев, цит. труд, с. 135.

²И. Косев, цит. труд, с. 139.

³Виж „Психология и съревнование“, Профиздат, 1976 г.

трудовите колективи, към организациите на труда, дава сравнително една пълна, макар и в популярна форма, социално-психологическа картина на съревнователната дейност, но когато се „отдалечи“ от икономическите условия и реши да прави чиста наука в областта на психологията, изпада в безсилие, формализова и абсолютизира определения и понятия от тълковни речници, прави несполучливи опит даже да ги обвърже със съревнованието.

Социалистическото съревнование се нуждае от модели, нуждае се от теория и механизми, но те няма да се извлекат вън от морала и идеологията, вън от политическото съзнание на трудещите се. И. Косев не може да не е убеден, че без да се навлезе в богатата психология на социалистическите трудови колективи у нас, не ще бъде в състояние да разкрие съревнователните мотиви на работоспособността в трудовете си.

ЕДНО ЗНАЧИТЕЛНО ПРИЗНАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА ПСИХОЛОГИЯ

През 1982 г. съветското издателство „Прогрес“ публикува в превод на руски книгата „Психология управления“¹ от проф. д-р Филип Генов. Това е превод на книгата му „Психологически аспекти на управлението“, издадена от „Партизидат“ през 1974 г., която авторът е преработил и допълnil за новото издание. Значимостта на изданието е не само в това, че се дължи на издателство „Прогрес“, но и на обстоятелството, че книгата се поднася на съветските читатели с встъпителна статия от шестнадесет страници, написана от един от най-авторитетните съветски психологи — чл.-кор. на Академията на науките на СССР Б. Ф. Ломов и доктора на психологическите науки В. Ф. Венда. В самото начало на своята статия те дават висока оценка на труда, като пишат: „Работата веднага обръна върху себе си вниманието с актуалността на тематиката, дълбокия теоретически анализ на психологическите проблеми на управлението, острата целенасоченост при решението на практическите въпроси за усъвършенствуването на процесите на управле-

нието в социалистическото общество“ (с. 5).

Като се основават на сложните изменения в характера на труда в наше време, на неговата по-нататъшна диференциация в различни видове труд в епохата на научно-техническата революция, когато пред ръководителите на производството остро се поставят въпросите за отчитане на индивидуалните особености на всеки човек при изпълнението на трудовите му задължения, за да се достигне до максимална ефективност и високо качество на работата при дълбоко вътрешно удовлетворение на човека, Б. Ф. Ломов и В. Ф. Венда посочват актуалността на психологическите проблеми на взаимоотношенията между ръководители и изпълнители, на качествата на ръководителите, които се третират в книгата. Те изтъкват, че тя е една от първите монографии, в която не само се поставят, но се решават проблемите на психологията на управлението от позициите на марксизма.

Изтъквайки, че само в отделни публикации в СССР и в другите со-

¹ Ф. Генов, „Психология управления“, М., Прогрес, 1982.

циалистически страни тези проблеми са били поставяни в рамките на психологията на труда или на социалната психология, Б. Ф. Ломов и В. Ф. Венда подчертват, че в този труд те се представят в определена система, като самостоятелен клон на психологическата наука. И като анализират теоретическите и експерименталните аргументи на автора за тази теза, изтъкват, че достойността на труда се намира в обосноваването на психологията на управлението като самостоятелен клон на психологията (с. 8—9).

И наистина в цялата първа част на монографията (с. 27—126) се разглеждат методологическите проблеми на психологията на управлението, като се изясняват нейният предмет, главните проблеми, които се обхващат от този предмет (психология на ръководителя, на ръководените, психологическите проблеми на контакта между тях, по-широките проблеми за формиране и ръководене на социално-психическите процеси в обществото), взаимоотношенията между психология на управлението и други науки и методологическите принципи и методи на този клон на психологията. За по-голяма пълнота на тази ценна част на труда би могло да се пожелае да се разгледат връзките на психологията на управлението с педагогическата и диференциалната психология, както и да се внесе по-издържана системност в изложението на методите на този клон на психологията.

По отношение на втората част на книгата, озаглавена „Професионални и психологически особености на управленческата дейност, в която се излагат резултатите от изследванията на Ф. Генов с участието на негови сътрудници, се изтъква, че то е извършено по оригинални методики, разработени от него, като се подчертава, че той последователно провежда принципа на „многоурове-

нен“ анализ на психологическите фактори на управлението, което му дава възможност да получи значими резултати при изследване на индивида, групата, колектива, обществото. Отбелязва се също, че този принцип получава реализация в извършените конкретни изследвания на процесите на управлението в различни сфери на производството и на обществения живот. Това се отнася за различните основни проблеми, които се изследват — същността на дейността на ръководителя, основните форми на управленческата дейност, основните контакти при нея, психологическата характеристика на ръководителя, неговите емоционални реакции и факторите, които влияят върху тях. В цялата тази част се дават данни, изразени в редица таблици (главно с процентни величини), диаграми и анализи на резултатите.

Третата част на труда, посветена на особеностите в структурата на качествата на ръководителя (с. 211—359), също се основава в голяма степен на конкретните изследвания върху такива основни проблеми като: общата структура на личността на ръководителя, професионалната му подготовка, идеино-политическите му качества, неговите организационно-административни качества, волевите му качества и взаимоотношенията му с хората. И за тази част съветските автори дават висока оценка, като отбелязват, че системният анализ и комплексната оценка на структурата и личността са позволили на автора да формулира оптимални модели на личността на съвременния социалистически стопански ръководител от различни йерархически равнища на управление. Тези модели имат не само теоретическо значение като еталони за оценка на ръководителите, но и при решението на практическите въпроси за професионалния подбор, за обучението и разпределението на

кадрите. С помощта на тези модели се изтъкват най-важните личностни качества на ръководителите на различни равнища — майстора, началник цех, директор на предприятието (с. 14).

Наред с това, в труда се осветяват и някои теоретически въпроси за психологията на личността, които имат значение не само за психологията на управлението, но и за общата, педагогическата и трудовата психология. По-специален интерес представлява анализът на психологическите изисквания на ръководството при обратната връзка (294—302).

Анализират се трите момента на обратната информация при управленческата дейност — получаване, преработка и реакция на обратната информация.

Интерес представляват и схемите за структурата на волевите качества на различните равнища ръководители, в които са определени водещите качества и са степенувани другите, които имат значение. Отбелязва се, че тези схеми са резултат от изследвания, но има нужда да се каже кои

именно изследвания стоят в техните основи.

Четвъртата част на труда — Стил на ръководство — е подгответа за съветското издание и не е застъпена в оригинала на български език. И тук авторът се спира на психологическите проблеми на този стил, на неговите разновидности и значението на индивидуалния „почерк“ на всеки ръководител. Главната част от изложението е посветена на ленинския стил на ръководство, като са изяснени неговите характерни черти (комунистическа идейност, принципност, целенасоченост, научен подход, грижа за масите, опора на тях, колективност при ръководството).

Издаването на тази книга на руски език, високата оценка, която ѝ се дава като труд с „голямо теоретическо и практическо значение“, е не само един ценен дар за нейния автор — по случай неговата юбилейна годишнина, но и едно ценно признание на българската психологическа наука. Нека пожелаем да се явят и други подобни признания.

Г. ПИРЬОВ

През м. март 1983 г. преждевременно почина, едва навършил 60 години от своето рождение, изтъкнатият авиационен лекар и психолог, доктора на медицинските науки, ст. н. с. първа степен Кирил Недялков Златарев.

К. Н. Златарев е роден на 2 януари 1923 год. в гр. София в семейството на каменоделец. След завършването на медицинското си образование започва трудовата си дейност като военен лекар. През 1953 г. участва в курс по моторно летене и получава правоспособност на летец-пилот. През 1968 год. придобива специалност физиология и получава научно звание ст. н. с. II степен по авиационна психология, през 1969 год. защищава кандидатска дисертация, а през 1982 г. става доктор на медицинските науки.

К. Н. Златарев е автор на повече от 100 научни и публицистични работи, в това число 3 монографии и учебни пособия по най-актуалните въпроси на авиационната медицина и психология.

Неговите научни изследвания и практическа дейност са насочени главно в следните направления:

— Разработки на трудово-профессионалини характеристики и психологически оценки на специалисти, чиято дейност носи операторски характер. Разработка на професиограми и психограми на основните категории професионално-трудови дейности в областта на авиацията.

— Проблеми на психодиагностиката — психофизиологични изисквания към индивидуално-психическите и личностни качества на специалистите за целите на психологическия професионален подбор, експертиза, обучение и възпитание.

— Някои проблеми на ергономията и инженерната психология в авиацията.

— Психологични и физиологични проблеми на физическата подготовка и закаляване на специалистите, психохигиената и психопрофилактиката, въпроси на физиологията на висшата нервна дейност.

Кирил Н. Златарев е избран през 1970 год. за член-кореспондент на Международната академия по астронавтика, а през 1974 год. — за член на Международната академия по авиационна и космическа медицина.

Кирил Н. Златарев бе активен участник във всички мероприятия, свързани с развитието и популяризирането на психологическата наука в нашата страна. Дълги години бе председател на ревизионната комисия на Дружеството на психологите в страната, а на последния конгрес бе избран за член на неговото ръководство. Зам.-председател бе на Дружеството на психологите на спорта, отговорник за страната по проблемите на космическата медицина и психология в рамките на програмата „Интеркосмос“, ръководител на Научната медико-биологична програма на полета на първия български космонавт. Съавтор е на първия български медицински космически прибор за психофизиологични изследвания „Средец“, изпратен на борда на космическата станция Салют — 6 на 12 март 1979 год.

Кирил Н. Златарев е награден с ордените „Девети септември 1944 г. първа степен с мечове“, „Червено знаме на труда“ и др.

Неуморим изследовател и страстен пропагандист на психологическата наука, Кирил Н. Златарев е пример на учения-комунист.

ЗА СВЕДЕНИЕ НА АВТОРИТЕ

Материалите, които се изпращат за публикуване в списанието, трябва да бъдат съобразени със следните изисквания:

- да не са публикувани в други печатни издания
- научните публикации да са одобрени от научните ръководители на съответните институти.
- материалите да са изложени кратко, в обем не повече от 240 машинописни реда (8 страници по 30 реда). В посочения обем се включват и таблиците, фигурите и литературата. Ръкописите се изпращат в два екземпляра. **НЕ СЕ РАЗГЛЕЖДАТ ИЗОБЩО МАТЕРИАЛИ В ПО-ГОЛЯМ ОБЕМ.**
- списъкът на литературата трябва да съдържа само имената на авторите, които се цитират в статията.
- да бъде приложена кратка анотация (не повече от 10 машинописни реда), с която да се разкриват същността и приносът на публикацията.
- фигурите да са начертани на плътна бяла хартия с плътни линии с ченен туш в мащаб 1:1. Надписите към фигурите да бъдат на отделен лист. На гърба на същите да се пише с молив номерът ѝ, заглавието на статията и име-то на автора.
- заглавията на таблиците да бъдат кратки и да се изписват пълно всички наименования на графите.
- да се посочват трите пълни имена на автора, месторабота и адрес.

Публикуваните материали се хоноруват. Непубликуваните не се връщат на автора.

Материалите, които не отговарят на посочените изисквания, не се разглеждат от редакционната колегия.

СОДЕРЖАНИЕ

1. Ф. ГЕНОВ — Развитие социально-психологической теории трудового коллектива	66
Общая и социальная психология	
2. А. ПЕТКОВ — Психическая структура личности и адаптационный процесс	74
Педагогическая психология и психология возрастов	
3. Ж.ГОЛОГАНОВ — Музыкальность как комплексная способность	78
4. Н. ОГНЕНСКА — Музыкально-двигательная импровизация у учеников первого класса ЕСПУ	85
5. В. МАНОЛОВА, В. БОЯНОВА — Психомоторное и музыкальное развитие у детей 7—8-летнего возраста	91
Психолог на предприятии	
6. В. РУСИНОВА — Относительно новых документов для психологов на предприятиях	96
7. *** — Указания для осуществления деятельности и применения социологических и психологических знаний в сфере материального производства	100
8. *** — Примерные функции и задачи специалистов, отделов, звеньев, служб и направлений по социологии и психологии труда	103
Методы	
9. К. КОСТОВ — Базисные модели воображения	109
История психологии	
10. С. ЛАЗАРОВ — Пеню Русев и психология художественного творчества	114
Рецензии	
11. Т. ТРИФОНОВ — Социалистическое соревнование через глаза психолога труда	120
12. Г. ПИРЬОВ — Значительное признание болгарской психологии	127

CONTENTS

1. PH. GENOY — Development of the social-psychological theory of labour collective	66
General and social psychology	
2. A. PETKOV — The psychic structure of personality and the process of adaptation	74
Educational and age psychology	
3. ZH. GOLOGANOV — Musicalness as a complex aptitude	78
4. N. OGNEŃSKA — Musical-motor improvisation of first grade pupils of the USPS	85
5. V. MANOLOVA, V. BOYANOVA — Psychomotor and musical development in 7—8 years old shidren	91
The psychologist at the enterprise	
6. V. ROUSSINOVA — Concerning the new documents for the psychologists at the enterprises	96
7. *** — Instruction for realization of the activity and the application of sociological and psychological knowledege in the area of material production	100
8. *** — Examplary functions and tasks of the specialists, department groups, offices and directions of sociology and psychology of labour	103
Methods	
9. K. KOSTOV — Basis models of imagination	109
History of psychology	
10. S. LAZAROV — Penyo Roussev and the psychology of art creativity	114
Reviews	
11. T. TRIFONOV — Socialistic emulation from the print of view of the psychologist of labour	120
12. G. PIRYOV — A significant recognition of the Bulgarian psychology	127